

'שכנות אינטימית' והחיים בדירות משותפות בתקופת המנדט

אליה אתקין

תקציר

מאמר זה דן לראשונה במגורים של משפחות שחלקן דירת מגורים עם משפחות אחרות או עם רווקים ורווקות, דרך חיים שרווחה בערים בחברה היהודית בפלשתינה-א"י בתקופת המנדט הבריטי. המאמר קובע לראשונה את המונח 'שכנות אינטימית', משרטט את יחסי השכנות שנוצרו בבתים או בדירות שחלקן משפחות או רווקים ומעגן אותם בנסיבות ההיסטוריות הדמוגרפיות והלאומיות, בתשתית המשפטית ובתפיסות תכנון המגורים בעיר. ניתוח אנתרופולוגי של השכנות האינטימית, שאתגרה את ההבחנה בין פרטי לציבורי, משנה את הבנתנו את המרחב הפרטי והמשפחתי ותפיסתם ביישוב ואת אורחות החיים של מעמד הביניים בו. אורח החיים הזה ביסס תפיסה שבת ושכנים אינם ישויות נפרדות אלא חלקים ממכלול. תפיסה זו ביטלה את התפיסה הבורגנית הרווחת שזיהתה את המרחב הביתי עם המשפחה הגרעינית. זאת ועוד, המאמר מלמד כי היבטים מגדריים עיצבו את היחסים שנוצרו בטיפוס ייחודי זה של יחסי שכנות ושופך אור על היבטים מגדריים של שכנות ועירוניות, ובייחוד על מקומן של נשים בעיצוב האינטימיות שנוצרה בדירות המשותפות. הנשים, מנהלות משקי הבית, חלקו ביניהן את מרחב העבודה הביתי והיו האחראיות העיקריות לחלוקת המרחב והזמן הביתיים. הטענה העיקרית כאן היא שטקסטים אוטוביוגרפיים ומשפטיים, לצד ייצוגים פופולריים של הנוהג, חושפים שהמגורים עם השכנים האינטימיים היו עשויים לעורר אי-נוחות, מבוכה ואף דחייה של ממש. בה בעת הם מלמדים שלמרות הקשיים שנבעו מהשכנות האינטימית, היא סיפקה קשר אנושי בחברת הגירה שבה חוו רבים זרות, ניכור ובדידות. טענה נוספת היא שהשכנות האינטימית הייתה בה בעת חוויה אישית וסוגיה ציבורית ולאומית בעיקר בשנות הארבעים, אז נעשתה לתופעה רווחת והסכסוכים בין שכנים החריפו.

מילות מפתח: בית, היסטוריה עירונית, חיי היום-יום, פלשתינה-א"י בתקופת המנדט, שכנות אינטימית

* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת הדוקטור 'שכנות, שכנים, שכונות': חיים עירוניים ביישוב היהודי בפלשתינה-א"י בתקופת המנדט, שנכתבה בהנחיית פרופ' בילי מלמן ופרופ' אורית רוזין בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. אני מבקשת להודות למנחות העבודה על שקראו גרסאות של מאמר זה והעירו עליהן. כמו כן אני מודה לד"ר מיכל קופמן, לפרופ' גיא מירון ולד"ר חגית קריק.

במאמר אני דנה בדפוס מגורים ייחודי שבו משפחות חלקו דירת מגורים עם משפחות אחרות או עם רווקים ורווקות. דפוס זה מאפשר התבוננות חדשה בהיסטוריה של החברה העירונית ביישוב בתקופת המנדט, ושל ערים בכלל. מי שהתגוררו יחדיו בבית משותף חלקו נוסף על מרחב פיזי מצומצם ורכוש גם משברים אישיים ומשפחתיים, שמחות, ימי חג ושגרת חיי עבודה ומשפחה. חרף הופעתו בספרות, בזיכרונות ובתרבות הפופולרית,¹ ואף על פי שבשנים האחרונות נערכו מחקרים שעסקו בחיי היום-יום בערים בתקופת המנדט שהתמקדו בחיים הביתיים עצמם,² דפוס מגורים זה והשפעותיו על החברה היהודית העירונית בפלשתינה-א"י לא נחקרו עד כה. זאת ועוד, רק בעשורים האחרונים החלו חוקרים לראות בבית יחידת ניתוח מובחנת המשלבת רכיבים פיזיים, רגשיים, סמליים ופוליטיים;³ גם במחקר ההיסטורי הכללי כמעט לא זכתה תופעת השכנות האינטימית לטיפול. המונח ‘שכנות אינטימית’, ישמש לתיאור ולניתוח הקרבה שנוצרה בין מי שזדמנו יחדיו לחלוק את המרחב הביתי הפרטי, בגלל המחסור ביחידות דיור ובמשאבים חומריים. תופעת השכנים האינטימיים משקפת לא רק מציאות חיים עירונית בחברת מהגרים. השיח הפומבי עליה והטיפול המשפטי בה בשנות הארבעים מלמדים על הזיקה שבין ההתערבות באינטימיות הביתית ובין תהליכי בינוי האומה שהתרחשו באותה תקופה. לכן חקר השכנות

- 1 התופעה מתועדת למשל בספרו של עמוס עוז, *הר העצה הרעה*, משנת 1976; בשירו הנודע של נתן אלתרמן ‘צריך לצלצל פעמיים’, שנכתב במקור ב-1939 לתיאטרון הסאטירי ‘כל הרוחות שפעל בתל אביב; בסיפורו הנודע של ש"י עגנון, ‘מדירה לדירה’, שנכתב בשלהי שנות השלושים; ובמערכון ‘חדר להשכיר’ של תיאטרון ‘המטאטא’ מ-1934. ראו המטאטא, תכנית לג, המרכז הישראלי לתיאטרון אמנויות הבמה, 2217412.
- 2 דפנה הירש, ‘באנו הנה להביא את המערב: הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט, מכון בן-גוריון לחקר ישראל הציונות, קריית שדה בוקר 2014; עפרה טנא, *הבתים הלבנים יימלאו: חיי יומיום בדירות תל אביב בתקופת המנדט*, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2013; מיכל חכם, ‘הביט(א)וס – עשיית בית’ עירוני במולדת: שיח הדומסטיות הציוני בימי היישוב וראשית המדינה’, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2012. כמו כן יוחד לנושא גיליון של כתב העת להיסטוריה של ישראל *Journal of Israeli History: Special Issue: House as Home in Israeli Culture* 32, 1 (2013) במסגרת גיליון זה בחנה מאיה מארק את התופעה בדגש על שנות החמישים ועל ההקשרים החוקיים והמשפטיים שלה: Maya Mark, ‘Just Ring Twice: Law and Society Under the Rent Control Regime in Israel: 1948-1954’, *Journal of Israeli History*, 32, 1 (2013), pp. 29-50.
- 3 Hazel Easthope, ‘A Place Called Home’, *Housing, Theory and Society*, 21, 3 (2004), pp. 128-138; Peter King, ‘Using Theory or Making Theory: Can There Be Theories of Housing?’, *ibid.*, 26, 1 (2009), pp. 41-52; Ariel Handel, ‘What’s in a Home? Toward a Critical Theory of Housing/dwelling’, *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37, 6 (2019), pp. 1045-1062.

האינטימיות יוסיף נדבך לחקר 'הבית הלאומי' לא כמושג פוליטי-אידאולוגי גרידא אלא כהתנסות המעוגנת בזמנה ובמקומה וכפרקטיקת חיים יום-יומית. המונח 'שכנות אינטימיות' מצביע על הקרבה הבין-אישית בין מי שחלקו דירות מגורים. אולם בה בעת הוא גם רומז, לנוכח ספרות המחקר העוסקת באינטימיות, שיש לפענח את השכנות בדירות המשותפות בהקשר של תהליך בינוי האומה הציוני. בתהליך זה סוגיית האינטימיות העסיקה את הקולקטיב הלאומי המתגבש, הן במובן של התהווית היחסים הזוגיים והמשפחתיים, הן במובן של ביסוס תרבות וזהות קולקטיביות שיוצרות תחושה של קרבה למקום ולעבר משותף.⁴ המונח 'אינטימיות' מורה על תחושות ופרקטיקות שיוצרות את מה שבני אדם תופסים כחיים האישיים וכעצמי הפנימי שלהם.⁵ אינטימיות כוללת רגשות הנושאים מטען חיובי, למשל חיבה, ורגשות שליליים כמו פחד או גועל. במובן רחב יותר האינטימיות כוללת יצירה של חיבורים וגבולות וכרוכה בתפיסת הפרטיות שלה היסטוריה מודרנית משל עצמה, וכרוכה גם בתפיסת היחסים בין שכנים.⁶ בראשית המאה ה-20 רווח המונח בשיח על היחסים בין המינים, ותפיסת האינטימיות הרווחת חוללה שינוי בדיון ביחסים זוגיים בפרט ובין בני אדם בכלל. רגשות הפכו מחוויה פנימית לנושא לבחינה

4 בהקשר הציוני הבחינו זלי גורביץ' וגדעון ארן בין 'המקום הגדול', היוצר זהות קיבוצית ותחושת קרבה בלתי אמצעית למקום, ובין 'המקום הקטן' – הזירה של חיי היום-יום שבה הקרבה רבת-פנים ומורכבת יותר. זלי גורביץ' וגדעון ארן, 'על המקום: אנתרופולוגיה ישראלית', על המקום, עם עובד, תל אביב 2007, עמ' 22-73. על הטיפול ביחסים האינטימיים במסגרת תהליכי גיבוש האומה הציוניים ראו גם: Lilach Rosenberg-Friedman, *Birther Politics in Zion Judaism, Nationalism, and Modernity under the British Mandate*, Indiana University Press, Bloomington, IN 2017; דבורה ברנשטיין, 'נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית', יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2008; מתן בורד, 'גבריות וחיי משפחה של חברי הסתדרות בערים בתקופת המנדט', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2018.

5 Ara Wilson, 'Intimacy: A Useful Category of Transnational Analysis', in: Geraldine Pratt and Victoria Rosner (eds.), *The Global and The Intimate: Feminism in Our Times*, Columbia University Press, New York 2012, pp. 31-56

6 בעקבות מאמר שכתבו השופטים לואי ברנדייס (Brandeis) וסמואל וורן (Warren), ב-1890, נתפסה פרטיות כזכות משפטית בארצות הברית; לא רק כזכותו של אדם להגנה על גופו אלא כזכותו לבחור כיצד יעשה בו שימוש. בהמשך נסב הדיון המשפטי בארצות הברית גם על היבטים מופשטים יותר של הקיום האנושי כמו מידע אישי וכלכלי. עם זאת, תפיסת הפרטיות מותנית בהקשרים תרבותיים, חברתיים והיסטוריים ובספרות המחקר ההגדרות לפרטיות מגוונות. דבי קספר מציעה לבחון את הפרטיות באמצעות טיפולוגיה המנתחת ממדים שונים של ההפרה שלה, למשל סוג ההפרה והאמצעים והכוונה שישמשו אותה. היא מגדירה פרטיות כחוצץ המשמש מגן ומאפשר לאנשים למנוע מצד שלישי לקחת מהם משהו, להשיג עליהם או להיכנס לחייהם באופנים שהם אינם חפצים בהם. Debbie Kasper, 'The Evolution (or Devolution) of Privacy', *Sociological Forum*, 20, 1 (2005), pp. 69-92. הגדירו את הפרטיות חוקרי תנועת Mass Observation הבריטית – שערכו סקרים בקרב המעמדות העובדים וקיימו תצפיות עליהם – כ'חופש מלהיות נצפה על ידי שכניך'. Emily Cockayne, *Cheek by Jowl: A History of Neighbours*, Bodley Head, London 2012, p. 3

ולדיון במסגרת המשפחתית ובמקום העבודה.⁷ זאת ועוד, האינטימיות אינה מוגבלת בהכרח רק ליחסים הבין-אישיים. כפי שהראו מישל פוקו (Foucault) ושורה של היסטוריוניות, ובהן אן סטולר (Stoler), אינטימיות היא תוצר של המודרנה בכלל ושל מדינות ואימפריות מודרניות בפרט, שפיקחו על התחום האינטימי, ניהלו, קידדו ולמעשה יצרו אותו באמצעות השיח על אודותיו.⁸ האינטימיות גם נטלה ונטלת חלק בעיצובם ובייצובם של גבולות לאומיים, באמצעות ידע משותף על נושאים מסוימים ותחושה של חיבור רגשי למקומות או לאירועים מן העבר.⁹ לפיכך אני רואה בשכנות האינטימית תופעה שבמסגרתה עמלים דיירי ובעיקר דיירות הבית על יצירת יחסים בין-אישיים במרחב המגורים בתנאים שהגדיר, בין היתר, שלטון אימפריאלי ושעליהם פיקחו הוא וכן מנגנונים קהילתיים שונים.

אפשר ללמוד על חוויית החיים בדירות המשותפות מן הספרות היפה, מספרות הזיכרונות ובאמצעות תוצרים של תרבות פופולרית. כמו כן אפשר להכירה באמצעות עיתונים וסקרים. מקור חשוב נוסף הוא הפרוטוקולים של דיונים שנערכו בערכאת הבוררות ההסתדרותית המכונה 'משפט החברים', שהחלה לפעול בסמוך להקמת ההסתדרות בראשית שנות העשרים, ונועדה לדון במחלוקות המשפטיות הלא-פיליות בין מוסדות ההסתדרות לחברי ההסתדרות, ובין חברי ההסתדרות עצמם. להבדיל מהתיעוד המועט של ערכאות ממשלתיות שדנו בתופעה, רוב החומר המשפטי של משפט החברים השתמר בשלמותו ומצוי כיום בארכיון תנועת העבודה. לכן מאפשר משפט החברים לבחון את הזיקה בין תופעת השכנות האינטימית לתהליכי עיצובה של החברה העירונית.¹⁰ למרות הממד הפרפורמטיבי באירוע המשפטי הקהילתי-עממי, הפרוטוקולים שהועלו על הכתב בתיווך רשם או רשמת כתובים בשפת דיבור ומציגים את טענותיהם בהקשרה של מערכת הנורמות שבה פעל 'משפט החברים', והם בין המקורות היחידים המאפשרים 'לשמוע' את

7 אוה אילו, אינטימיות קרה: עלייתו של הקפיטליזם הרגשי, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2008, עמ' 44-59.

8 מישל פוקו, תולדות המיניות: הרצון לדעת, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1996; Ann Stoler, *Carnal Knowledge and the Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Role*, University of California Press, Berkley, CA 2010; Idem (ed.), *Haunted by Empire: Geographies of Intimacy in North American History*, Duke University Press, Durham, NC 2006; Sertaç Sehlükoglu and Asli Zengin, "Introduction: Why Revisit Intimacy?", *Cambridge Anthropology*, 33, 2 (2015), pp. 20-25.

9 Michael Herzfeld, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-state*, Routledge, New York 2005.

10 David De Vries, 'The Making of Labour Zionism as a Moral Community: Workers' Tribunals in the 1920s Palestine', *Labour History Review*, 65, 2 (2000), pp. 139-165; Ronen Shamir, 'The Comrades Law of Hebrew Workers in Palestine: A Study in Socialist Justice', *Law and History Review*, 20, (2002), pp. 279-305; שני בר און, 'יחסי פריפריה מרכזו בהסתדרות בשנות העשרים והשלושים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1998.

בני התקופה מדברים על החיים בדירות משותפות בעת התרחשותם. הפרוטוקולים הם עדויות על אורח החיים המצוי והרצוי בבית המשותף, והדיון המשפטי מגדיר את גבולות האינטימיות בין זרים שחיים יחדיו. זאת ועוד, ההסתדרות ייצגה את ההגמוניה היישובית בתקופת המנדט ובה בעת כללה מנעד רחב של קבוצות מעמדיות מבחינה כלכלית. לפיכך בחינת פועלה ב'משפטי החברים' מאפשרת לא רק להתבונן בהתנסויות פרטיות וחד-פעמיות, אלא גם לחשוף את האופן שבו חלקים גדולים של החברה העירונית בתקופת המנדט הגדירו את מערכת היחסים הראויה בין 'שכנים אינטימיים', ובאמצעותה – את החברה עצמה.¹¹

בחציו הראשון של המאמר יוצגו הנסיבות ההיסטוריות, הדמוגרפיות והלאומיות שבעטיין נאלצו משפחות לחלוק דירות ויומחשו התשתית המשפטית ותפיסות תכנון המגורים והעיר שיצרו את התנאים לחלוקת הדירות. חציו השני של המאמר ייוחד לבחינה אנתרופולוגית של החיים בדירות המשותפות ובו שני חלקים: בראשון ישוחזרו הפרקטיקות והאתרים שיצרו את השכנות האינטימית, ויובהרו מקומן של נשים ותפקידן של המגדר ביצירתה. בשני ייבחנו האופנים שבהם נפרמה האינטימיות, התגלעו סכסוכים בקרב שכנים והתפרצה אף אלימות. גם לזו היו היבטים מגדריים.

החיים בדירות משותפות: נסיבות היסטוריות ושגרת חיים

שילוב בין תנועת הגירה גוברת לתהליכים שהתרחשו בשוק הדיור, ושינויים במבנה הדירות (גודלן וחלוקתן), הביא לדירה המשותפת. בתקופת המנדט היה בערי הארץ גידול חסר תקדים בהיקפו ובכניית בתי מגורים, אך מצאי הדיור הקיים לא סיפק את צורכי המגורים של החברה היישובית והבעיה החריפה בשנות השלושים והארבעים. לא רק המחסור בדיור אלא גם דמי שכירות גבוהים, הקושי בעמידה בתשלומי המשכנתאות ומחסור במשאבים כלכליים עיצבו את הנוהג לחלוק דירת מגורים אחת בין כמה משפחות או להשכיר חלק מדירת המגורים של משפחה לרווק או לרווקה.¹² הסיבה העיקרית לגידול באוכלוסייה

11 בשנת 1947 היו 42 אחוז מכלל יהודי הארץ חברי הסתדרות. ראו בורד, 'גבריות וחיי משפחה של חברי הסתדרות', עמ' 30. בשנת 1931 חברי הסתדרות מנו 25.9 אחוז מכלל התושבים בירושלים, בתל אביב ובחיפה, בשנת 1936 – 36.1 אחוז, ובשנת 1949 – 40.7 אחוז. ראו שלמה לוי (עורך), **בשנת השלושים: סקירות וסיכומים: תרפ"א-תשי"א**, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, תל אביב 1951, עמ' 7. על התנבשות ההגמוניה של תנועת העבודה ראו: יעקב גולדשטיין, **בדרך להגמוניה: מפא"י – התנבשות מדיניותה 1930-1936**, עם עובד, תל אביב 1980; זאב צחור, **בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1981.

12 על תנאי הדיור בערים בתקופת המנדט ראו: אליה אתקין, 'שכונות, שכנים, שְכונָתיות: חיים עירוניים ביישוב היהודי בפלשתינה-א"י בתקופת המנדט', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2019, עמ' 29-73. על התפתחות בנקאות המשכנתאות והאגודות למתן אשראי בשנות

העירונית הייתה הגירתם של כ־334,000 יהודים לפלשתינה-א"י, הגירה זו העמיקה את המחסור בדירות בכלל שטחי פלשתינה-א"י.¹³ צורת המגורים שהתפתחה בחברה היהודית בפלשתינה-א"י, שבני התקופה עצמם הגדירו לא אחת כמערכת יחסי שכנות, תאמה דפוסי מגורים בערי הגירה אחרות ברחבי העולם.¹⁴ התופעה של משפחות שחלקן דירות מגורים נפוצה במחצית הראשונה של המאה ה־20 בערים במערב אירופה ובצפון אמריקה, כתוצאה מכלכלת שוק קפיטליסטית, ובהשפעת תהליכי תיעוש, עיור והגירת המונים.¹⁵ גם בברית המועצות נאלצו משפחות לחלוק דירות מגורים משותפות, שראשיתן ביזמה ממשלתית ששיכנה אותן יחד בדירות שהולאמו בשנות העשרים כדי לפתור את מצוקת הדיור בערים.¹⁶ אולם גם אם סגנון המגורים בפלשתינה-א"י דמה בהיבטים מסוימים לזה שבערים שמחוץ לה, הוא לא היה זהה לו ופקידים בממשל הבריטי אף התקשו להגדיר אותו, שכן הוא לא תאם את ההגדרות המנהליות והסטטיסטיות המוכרות להם של בית או יחידת מגורים. מנהל מפקד האוכלוסין ב־1931, אריק מילס (Mills), הצביע על הבעייתיות שבשימוש במונח 'בית' בניתוח ממצאי המפקד, בין היתר כי בחלק מהמקרים דייר משנה ששוכר חדר היה יכול להיחשב כבעל 'משק בית'. מילס, שהיה מודע להבדלים בין צורות המגורים, בחר להשוות את המונח house בפלשתינה-א"י למונח occupied dwelling

המנדט ראו: נחום גרוס, 'הבנקאות היהודית וצמיחת המשק בתקופת המנדט', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), *כלכלה וחברה בימי המנדט (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2003)*, במיוחד עמ' 222; שלמה ז' קלונסקי, *בנקים בארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי: 1918-1947*, [חמו"ל], ירושלים 1978.

Rosa El-Eini, *Mandated Landscape: British Imperial Rule in Palestine, 1929-1948*, 13
Routledge, London and New York 2006, p. 16

14 בקרב מהגרים יהודים שהתגוררו ב־Lower East Side בניו יורק במפנה המאה ה־20 נפוצה הפרקטיקה של שכירות משנה בדירות קטנות ולא מאווררות. The Magdalen Matloka, 'The Everyday Life of Lower East Side Jews on the Turn of the 19th and 20th Century', *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne*, 11, 2 (2015), pp. 83-84. בקרב יהודי גרמניה הונהגה חלוקת הדירות תחת המשטר הנאצי והיא הובילה לא אחת למשברים אישיים ולקשיים נפשיים בקרב מי שהורגלו בחיים בבתים בורגניים מרווחים. Guy Miron, 'The Home Experience of German Jews Under the Nazi Regime', *Past and Present*, 243, 1 (2019), pp. 175-212.

15 Richard Harris, 'The End Justified the Means: Boarding and Rooming in a City of Homes, 1890-1951', *Journal of Social History*, 26, 2 (1992), p. 331, and note 2, p. 358. מאמר מתורגם שפורסם בעיתון הנשים **עולם האשה** הציג לנשים בפלשתינה-א"י את חוויית החיים בדירה המשותפת מנקודת מבטן של נשים בבריטניה. 'שתי נשים תחת קורת גג אחת', **עולם האשה**, 18.9.1942, עמ' 5.

16 Lynne Attwood, *Gender and Housing in Soviet Russia: Private Life in a Public Space*, Manchester University Press, Manchester 2010; Steven E. Harris, *Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, DC, and The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2013

הבריטי שנועד לציין מבנים שבהם מתגוררות כמה משפחות, וציין שלמרות הדמיון בתנאי המגורים, גודלם הממוצע של משקי בית אלה באנגליה הוא 5.15 חדרים (בשנת 1921), ואילו בפלשתינה-א"י גודלו של משק הבית הממוצע לא עלה על שני חדרים.¹⁷ הנוהג של חיים בדירה משותפת הוגדר ונוצר בכפוף לכמה הסדרי שכירות: בעלי דירה שהשכירו חלקים ממנה לדיירי משנה בעודם ממשיכים להתגורר בה, שוכרים ששכרו דירה שלמה והשכירו חלק ממנה לשוכרי משנה, וכמה שוכרים ששכרו חלקים שונים באותה דירה ישירות מבעלי הבית. אפשרות ייחודית לחלוקת חלל לשנייה הייתה הסכם להשכרת חצי חדר. לרוב היה מדובר בזכות שימוש בחדר שבו התגוררו בה בעת בני משפחה של המשכיר. בדרך כלל ישן אחד מילדי המשפחה בחלל אחד עם אנשים זרים, ובמקרים מסוימים היה זה אחד מבני הזוג שחלק חדר מגורים עם דייר משנה.¹⁸ להבדיל ממצבים אחרים שבהם עובדים גרו בבית ולא היו חלק מהמשפחה, כמו המשרתים במשפחה הבורגנית באירופה ובבית הקולוניאלי או עוזרות הבית בפלשתינה-א"י, היחסים בין שכנים אינטימיים לא היו הייררכיים בהגדרתם.¹⁹ בעלי דירות ושוכרים לא השתייכו בהכרח לשתי קבוצות חברתיות שונות.²⁰ אמנם כבעלי בתים ושוכרים הם נתפסו כשני מחנות שונים שביניהם יש הייררכיה, בעיקר בתל אביב, אולם קבוצות אלה לא חפפו זהויות אחרות. שוכרים ובעלי בתים השתייכו לאותן מפלגות פוליטיות, בין שהיה מדובר במפלגות הפועלים ובין במפלגות 'החוגים האזרחיים', עסקו באותם עיסוקים והיו בעלי

17 בבריטניה, שבה נורמת הבנייה הייתה מבנים צמודי קרקע, התייחס המונח למבנה שאינו בהכרח נפרד אבל משפחה אחת יכולה להתגורר בו, והוא אפשר לה 'פרטיות משפחתית'. בגלל הקשיים בהגדרת הבית בערי פלשתינה-א"י במפקד לא נאספו נתונים סטטיסטיים על מספר הנפשות בבית. מילס הסתפק בקביעה שלרשותה של משפחה עומדים במוצא שני חדרים. Eric Mills, *Census of Palestine 1931*, Printed by the Greek Convent & Goldberg Presses, Jerusalem 1933, vol. 1, part 1, p. 33.

18 לדוגמה שושנה קטרוסקי, בעלת דירה במעונות עובדים ה' בתל אביב, השכירה את דירתה לשרה יפה ולאחר זמן ביקשה ממנה לשכור בשכירות משנה חדר בדירתה שלה. יפה הסכימה בתנאי שקטרוסקי תחלוק את החדר עם בתה. פסק הדין בתיק מספר א/51-46/188, 30.12.1947; ארכיון תנועת העבודה (להלן: אה"ע), IV-250-72-1-3056 א'. במקרה אחר שמעון בן הרצל שביקש משוכר המשנה אריה אפלבלט לפנות את מחצית חדרו לצורכי בנו המתבגר בן ה-16. שמעון בן הרצל נגד אפלבלט אריה פסק דין בתיק מספר 37/44 א, 22.7.1945, שם, IV-250-72-1-3056.

19 עוזרות הבית שחיו בבתי המשפחות המבוססות היו נערות צעירות, על פי רוב ממוצא תימני, שמילאו את כל מטלות הבית, עבדו בו שעות ארוכות ונדרשו לבצע את כלל מטלות הבית בשכר מזערי. בת-שבע מרגלית-שטרן, 'חברות למופת: יוצאות תימן בין מגדר, מעמד ועדה בתנועת העבודה (1920-1945)', קתדרה, 118 (2006), עמ' 123-130.

20 שאלת המעמדות ביישוב והקושי לערוך הבחנה מעמדית פשטנית בנוגע לאוכלוסייה העירונית בארץ ישראל העסיקה חוקרים שונים: משה ליסק, 'האליטות של הישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט', עם עובד, תל אביב 1981; אמיר בן-פורת, 'היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, מאגנס, ירושלים 1999; רונן שמיר, 'בורגנות יהודית בפלסטין הקולוניאלית: קווי-מתאר לסדר-יום מחקר', סוציולוגיה ישראלית, 2 (2000), עמ' 133-148.

רקע ומעמד חברתי זה; לכן לא היה אפשר להבחין בין שתי הקבוצות באמצעות קטגוריות דיכוטומיות פשטניות.²¹ זאת ועוד, בין שוכרים ראשיים לשוכרי משנה התקיימו יחסי כוח מובהקים שלא הותנו בעלות על הנכס ובמסגרתם הייתה ידם של השוכרים הראשיים על העליונה.²² הנוהג חרג אל מחוץ לגבולות הקהילה היהודית – בעיקר בקרב שוכרים יהודים שחיו בבתי ערבים.²³

השיתוף במרחבי מגורים ביישוב לא היה ייחודי לערים והיה סממן היכר של התנועה הקיבוצית. בעקבות גלי ההגירה בשנות השלושים וקליטתם של חברים חדשים בקיבוצים, נאלצו זוגות צעירים לחלוק את חדרם הצנוע או את האוהל שלהם עם אדם נוסף, שכונה 'שלישי' או 'פרימוס'. הזר הפריע לאינטימיות המעטה שלה זכה הזוג בשגרת החיים השיתופית בקיבוץ.²⁴ כמו היבטים אחרים בחיי הקיבוץ, הצטיירו המגורים המשותפים כביטוי מובהק של מדיניות ואידאולוגיה ולא רק של צורכי השעה. אולם בעוד בקיבוצים מי שנאלצו לחלוק את חלל המגורים חיו על פי קוד חברתי נוקשה שקידש חלוקת משאבים, סגפנות וביטול העצמי, תושבי הערים לא היו נאמנים בהכרח לקוד ולחזון של חיי שיתוף, ואפשר לשער שזו גם אחת הסיבות שהביאה לעתים לעימותים חריפים בין החולקים דירות. שכנות אינטימית הייתה בכל סוגי המבנים שהיו מצויים בערי פלשתינה-א"י, החל בצריפים, דרך דירות בבניינים וכלה בשיכונים הפועלים שהקימה ההסתדרות. עם זאת סגנון הבנייה החדשני המודרניסטי, שהיה מקובל בשלהי שנות העשרים ונחשב לנושא הדגל של האדריכלות הציונית, התאים יותר לחלוקה בידי דיירים מספר. סגנון הבנייה בפלשתינה-א"י הושפע ממגמות עולמיות, ועד שלהי שנות העשרים נשאה הבנייה החדשה את האופי הקישוטי של הסגנון האקלקטי. סגנון זה, שצמח במחצית השנייה של המאה ה-19 עם עליית מעמדה של הבורגנות באירופה, חולל שינוי בבתי המגורים ובמבנים שקודם לכן עוצבו בחסכנות, ואותו חדר שימש צרכים מגוונים כגון שינה, אכילה, עבודה

- 21 בקרב החוקרים קיימת הסכמה שאי-אפשר לדבר על מעמדות ברורים בחברה העירונית בתל אביב, בפרט בכל הנוגע לתחום השכירות. שוכרים היו יכולים להיות בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, עורכי דין ומורים. הן בעלי הבתים והן השוכרים השתייכו למה שאפשר לכנות 'בורגנות זעירה'. שלומית יפת ביאליק, "הגנת הדייר" 1910-1940: משפט, חברה ופוליטיקה בתולדותיה ובהתפתחותה של תל-אביב, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2006, עמ' 114-115.
- 22 עתון מיוחד תיאר זאת כך: 'שכנים ובעלי בתים – ללא הבדל מעמד ומין – כולם שוחרים לטרף. בעיני כולם נוצצת תשוקת הבצע וכולם, בהולים להתעשר מאותה קורת גג בה חננם מזלם'. 'תאוות דמי המפתח הוציאה בעל בית מודעתו', עתון מיוחד, י' בחשוון תש"ה (27.10.1944), עמ' 1.
- 23 יהודים התגוררו בבתי ערבים בשכונות הצפונית של יפו, בשכונות מנשיה וקרטון, בעיר התחתית בחיפה ובאזור הגבול שבינה ובין שכונת הדר, בעיר העתיקה בירושלים ובשכונות האמידות יותר כגון טלביה. על סכסוך בין דייר יהודי ובין בעל בית ערבי ראו: 'נידון דקר את השופט', דבר, 1947, 2.9, עמ' 4.
- 24 במסחה הידועה 'שלישי' כתבה ליליה בסביץ (בשם הבדוי 'רחל') על חוויית המגורים הזאת בקיבוץ והמחירים שגבתה. ליליה בסביץ, 'שלישי', מבפנים (אוקטובר 1934), עמ' 69-73. ראו גם: מאיר חזן, 'ליליה בסביץ על מתרסי המגור, הפרט והשמירה בקיבוץ', קתדרה, 145 (תשע"ג), עמ' 104.

ובילוי, הפשטות והחלפה בשפע והבית התמלא ברהיטים, בעיטורים, בצמחייה ובחפצים רבים.²⁵ משבר הדיור באירופה במפנה המאה ה-20, ופיתוחם של חומרי בנייה חדשים וטכנולוגיות מתקדמות, הביאו לכך שאדריכלים הגדירו מחדש בתים באמצעות חללים שימושיים ויעילים.²⁶ בין שתי מלחמות העולם התמקדה תנועת האדריכלות העירונית המודרנית בפיתוח דיור פונקציונלי להמונים שהתאפיין בפשטות ובהיעדר קישוט. נושא דגלה של התנועה היה האדריכל השוויצרי-צרפתי לה קורבוזייה (Le Corbusier), שראה בבית 'מכונת מגורים'.²⁷ ה'דירה הפונקציונלית', כלומר הדירה שבה לכל חדר יועד שימוש נפרד, נועדה למשפחה הגרעינית שבה תפקידים מובחנים של גברים, נשים וילדים, והלמה את חלחול התפיסה הבורגנית של המשפחה הגרעינית מהמעמדות הבינוניים אל מעמדות הפועלים בין מלחמות העולם, שלהם נועדו בדרך כלל דירות אלה. תפיסות בורגניות דומות של מוסד המשפחה והמרחב הביתי אפיינו גם את חברי תנועת העבודה שלרוב החזיקו ממילא - עוד לפני ההגירה - בתפיסות אלה ושימרו אותן גם בכואם לפלשתינה-א"י.²⁸ זאת ועוד, מאז המאה ה-19 הייתה הבעלות על יחידת מגורים פרטית בבניין דירות תופעה אוניברסלית כמעט מובנת מאליה בחברות מערביות. דירת המגורים נחשבה לתחום הפרטי המובהק בבניין, בעוד שטחי הבניין שמחוץ לדירה נתפסו כמרחב תווך בין הדירה ובין המרחב הציבורי שמחוץ לבניין.²⁹

בפלשתינה-א"י היה זה בעיקר 'חוג האדריכלים' שהוציא לפועל תכניות דירה בסגנון הפונקציונליסטי. חברי החוג הזה, אדריכלים יהודים שהוכשרו בבתי הספר של האדריכלות המודרנית באירופה, יישמו תפיסות אדריכליות אלה וחלוקת חללים ייעודית בתכנון בניינים

25 Jonas Frykman and Orvar Löfgren, *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle-Class Life*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 1987, pp. 125-126

26 תחושות של 'אובדן הבית', כפי שהראה בעז נוימן ביחס לגרמניה, הביאו אדריכלים לא להתייחס למבנה הפיזי בלבד אלא גם לתחושות וחוויות שייצרו את המרחב שנתפס כבית. בעז נוימן, 'אשרי יושב בבית', בתוך: הנ"ל, 'להיות בעולם: עולמות גרמניים במפנה המאה העשרים, עם עובד, תל אביב 2014, עמ' 46.

27 בשנת 1928 הוקם ביזמתו ארגון סיא"ם, הקונגרס הבין-לאומי לאדריכלות מודרנית (- CIAM Congrès International d'Architecture Moderne). בארגון פעלו כשלושים אדריכלים שניסחו את עקרונות האדריכלות המודרנית וקידמו את יישומה.

28 על כך ראו: תמי רזי, "ראויה המשפחה שיבונה מחדש": תפיסות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט, בתוך: אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), *חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ואישה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט*, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2011, עמ' 56-21; ענת הלמן, *אור וים הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט*, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2007, עמ' 187-186; Matan Boord, 'Creating the Labor-Zionist Family', *Jewish Social Studies*, 22, 3 (2017), pp. 38-67.

29 דני רבינוביץ, 'דירה פרטית, בית משותף, מרחב ציבורי: יחידת המגורים הישראלית בין ד' אמות לנחלת הכלל', בתוך: שלי כהן וטולה עמיר (עורכות), *צורות מגורים: אדריכלות וחברה בישראל*, חרגול, תל אביב 2007, עמ' 144.

בפלשתינה-א"י בכלל, ובתל אביב בפרט.³⁰ השינוי מדירות ב'חלוקה לא ייעודית של החלל' לדירות ב'חלוקה ייעודית-פונקציונלית' אפשר לא רק לקיים חיי משפחה גרעינית, אלא גם לחלוק את דירת המגורים עם דיירים שאינם בני המשפחה. בעוד בחלוקת החלל הלא-ייעודית אפשר היה להסב כל אחד מחדרי הדירה לכל שימוש בהתאם לצורכי הדיירים, והחדרים היו מחוברים זה לזה באמצעות דלת, בדירה ה'ייעודית' נבנה חלל ציבורי מרכזי שממנו הייתה גישה לחדרים השונים וגישה ישירה מחדרי המגורים לחדרי השירות (אמבט ומטבח).³¹ מתכננת הערים רחל קלוש מדגישה כי הדירות שנבנו בתל אביב בשלהי שנות העשרים תוכננו במכוון בהתחשב בצורכי חברת המהגרים והציעו מידה של פרטיות. בניינים אופייניים, שהיו הדוגמאות הראשונות לבתים משותפים, כללו ארבע דירות בקומה שבהן חדרים גנריים ושירותים ומטבח חיצוניים. מבנה דירה זה אפשר צורות שימוש שונות בחדרים, כולל אירוח ממושך של חברים וקרובי משפחה שזה עתה הגיעו לעיר.³² במקרים רבים נדרשו המהגרים, בעיקר מי שנמנו עם הבורגנות במרכז אירופה, להסתגל לתנאי דיור חדשים בפלשתינה-א"י, לוותר על סגנון הריהוט או תנאי הבישול המוכרים להם ולהסתגל לחיים בחללים קטנים יותר.³³ זאת ועוד, הנסיבות החברתיות שאפיינו את חברת ההגירה בארץ ישראל השפיעו על ארגון החיים בבית והביאו לכך שהשימוש בפועל במרחבי המגורים חרג פעמים רבות מהגיון הפרטיות שאפיין את המשפחה הבורגנית הגרעינית והפרקטיקות שלה. משפחות גרעיניות לא תמיד התגוררו יחדיו כי תהליכי ההגירה לפלשתינה-א"י ותנאי העבודה בה לא תמיד אפשרו לבני משפחה לחיות בצוותא. לעתים היגרו בני זוג לארץ בשלבים שונים, והיה גם מקובל שילדים יתחנכו מחוץ לבית המשפחה, במוסדות או בקיבוצים.

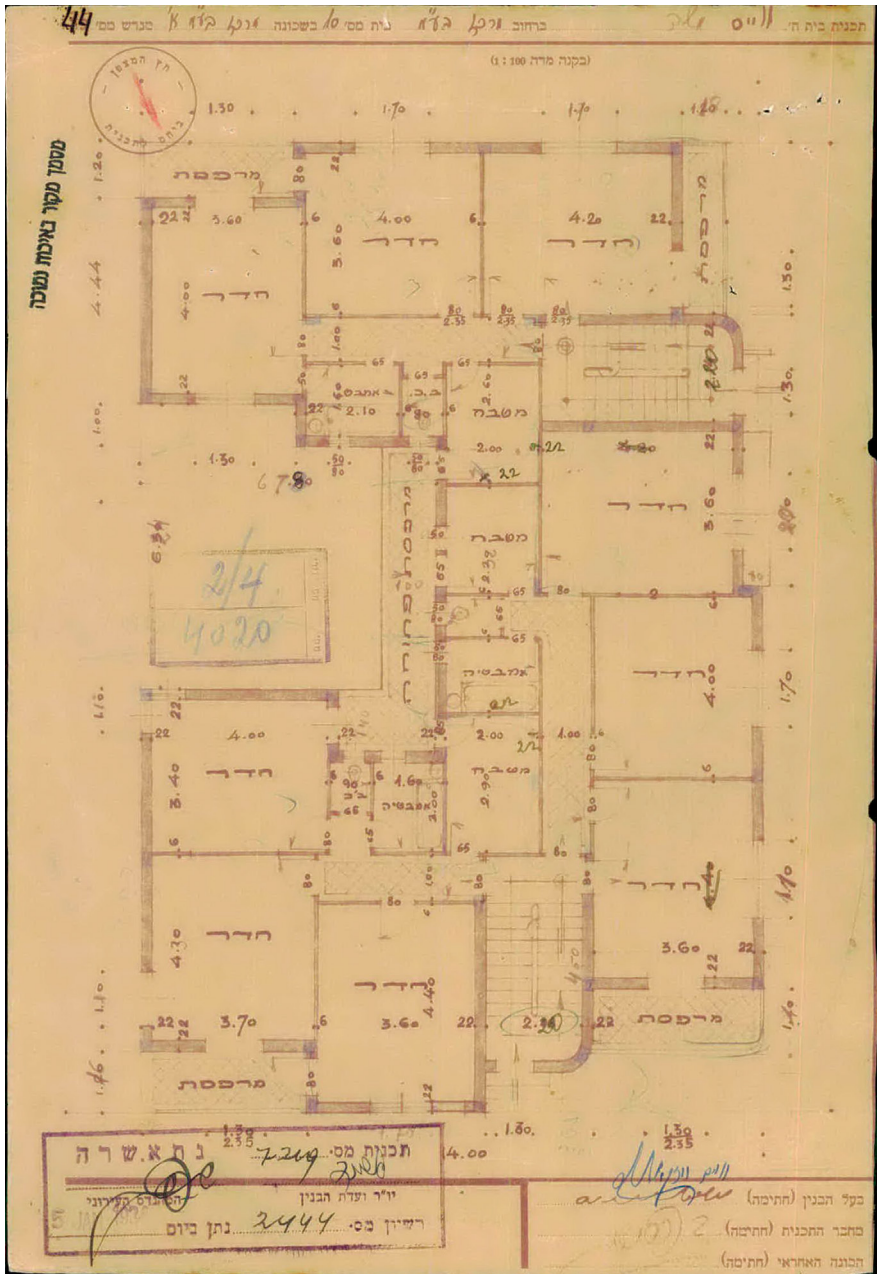
לא רק צורכי השוק והשעה או המבנה הפיזי של דירות המגורים הכתיבו את המגורים המשותפים, אלא גם נוהגי השכירות וההתערבות הממשלתית בשוק הדיור. בתקופת השלטון העות'מאני התקבעה פעילות שוק השכירות בחודש ה'מוחרם', ראש השנה המוסלמי. במקורה נועדה החלפת שוכרים בתקופה זו למנוע מגורים של יותר משנה בנכסי ואקף, שיעניקו זכויות בנכס לשוכרים. בפועל מקובל היה כי חוזי השכירות נפתחו מחדש בעת זו כדי לאפשר לבעלי הדירות להעלות את שכר הדירה ולשוכרים לתבוע שיפורים ותיקונים. נוהג זה הותיר תחושה של אי-ודאות בקרב שוכרים ומשכירים והביא

30 חברי 'חוג האדריכלים' שהיו מזוהים עם הציונות הסוציאליסטית קידמו את אדריכלות הבאוהאוס. אלונה נצ'ן שיפטן, 'מחלוקות באדריכלות הציונית: אריך מנדלסון וחוג האדריכלים של תל אביב', בתוך: רחל קלוש וטלי חתוקה (עורכות), *תרבות אדריכלית: מקום, ייצוג, גוף, רסלינג*, תל אביב 2005, עמ' 201-229; הלמן, *אור וים הקיפוח*, עמ' 22-27.

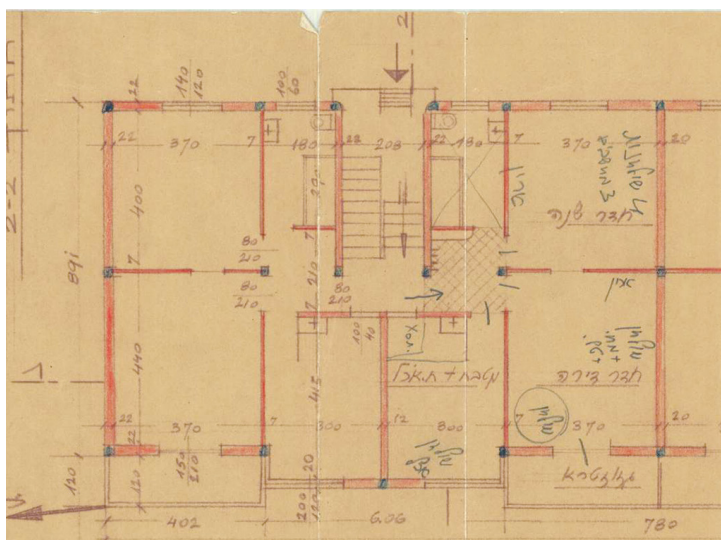
31 טנא, *הבתים הלבנים יימלאו*, עמ' 55-90.

32 Rachel Kallus, 'Patrick Geddes and the Evolution of a Housing Type in Tel-Aviv', *Planning Perspectives*, 12, 3 (1997), p. 305

33 דורית יוסף וגיא מירון, 'בורגנות וציונות בחיי הבית של יוצאות מרכז אירופה בארץ ישראל', *עיונים בתקומת ישראל*, 28 (2017), עמ' 210-214.

תכנית דיר 1-0 לדוגמה: בתכנית בניין ברחוב מרכז בעלי מלאכה 10 בתל אביב, 1934, אפשר לראות את חלוקת החלל הייעודית. החדרים בדירות מחוברים באמצעות מסדרון. ארכיון הנדסה, עיריית תל אביב (להלן: אהעת"א)

תכנית 2-0: תכנית מעונות עובדים ג' ברחוב מזא"ה 67 בתל אביב, 1933. שילוב בין חלוקת חלל ייעודית ולא ייעודית: הג'שה למטבח, חדר האמבטיה ושני החדרים נעשית דרך חלל הכניסה לבית. בין שני החדרים, שיכולים לשמש כחדרי שינה או סלון, יש דלת מעבר. אהעת"א

לחוסר יציבות בשוק הדירות.³⁴ בראשית העשור השני של המאה החלו לפעול בתל אביב התארגנויות של 'שכנים' (במובן של דיירים) שדרשו פיקוח על בעלי הבתים. השלטון הבריטי החל ברגולציה על שוק הדיור כבר ב-1919, אז פרסם הממשל הצבאי פקודה שהגבילה את שכר הדירה והאריכה את חוזה השכירות הקיימים. ב-1933, בתוקף פקודה נוספת, ניתנה לרשויות המקומיות זכות להגביל את חוזה השכירות, וב-1934 פורסמה 'פקודת הגבלה כללית העלאת שכר דירה וגובהו', שקבעה כי על העיריות להורות על שיעור מקסימלי של שכר הדירה.

ראשית מלחמת העולם השנייה הייתה נקודת מפנה בהיסטוריה של הדיור בדירות המשותפות.³⁵ הפסקת הבנייה במהלך המלחמה בשל מחסור בחומרי גלם, בואם של פליטים מאירופה וחזרתם של חיילים משוחררים החמירו את מצוקת הדיור באמצע שנות הארבעים. בעוד בשנים 1936-1938 נבנו בתל אביב 18,206 חדרים חדשים, בין 1940

34 טנא, **הבתים הלבנים יימלאו**, עמ' 47-51; יפת ביאליק, 'הגנת הדייר', עמ' 29.
 35 ההבדל בין הפקודה של 1940 לפקודות הקודמות היה תחולתה המקיפה: שכר הדירה הוקפא, מוסד הממונים על שכר הדירה הוגבל וכוחם של בתי הדין לשכירות הוגדל. יפת ביאליק, שם, עמ' 57-62, 106-112. צורות שונות של פיקוח על שכר הדירה נפוצו באירופה במלחמת העולם הראשונה ובמדינות רבות הן המשיכו להתקיים גם אחרי תום המלחמה. אבנר עופר, 'התגייסות כלכלית וחברתית במלחמת העולם הראשונה', **זמנים**, 65 (1998), עמ' 102-104.

ל-1943 נבנו בה 1,600 חדרים בלבד, בחיפה נבנו 18,798 לעומת 2,622 ובירושלים נבנו 13,018 לעומת 3,678.³⁶ בעת המלחמה התהדק הפיקוח על שוק הדיור ובדצמבר 1940 פורסמה 'פקודת הגבלת שכר דירה (דירות)', שכר הדירה הוקפא והוקמו בתי דין לענייני שכר דירה בערים שונות.³⁷ שכר הדירה לא היה הנטל הכלכלי הכבד ביותר על תושבי פלשתינה-א"י גם בשנים שלפני המלחמה, אולם הקפאתו הקטינה את חלקו של שכר הדירה במכלול ההוצאות החודשיות.³⁸ יתר על כן, החקיקה המנדטורית, שקבעה כי דיירים מוגנים יתגוררו בדירה בלא הגבלת זמן וישלמו דמי שכירות קבועים, חייבה את בעלי הבתים למצוא סידור מגורים חלופי למי שהם ביקשו לסלק. ההסדר הכספי שנועד להתמודד עם המצב שיצרה החקיקה היה תשלום 'דמי מפתח' או 'דמי ויתור' של השוכרים הנכנסים לשוכרים העוזבים, שבפועל הועבר בחלקו גם לבעלי הבתים.³⁹ חוקי הגנת הדייר, הקפאת שכר הדירה והאיסור על סילוק הדיירים הפכו את השוכרים למעין בעלי בית ופגעו בטווח הארוך בזכות הקניין של בעלי הדירות, שלעתים היו אנשים מבוגרים שהשקיעו את מרב כספם ברכישת הבית והתקיימו משכר הדירה.⁴⁰ בתום המלחמה הגיעה צפיפות המגורים בערים לשיאה. על פי סקר שנערך בעבור הסוכנות היהודית בין פברואר לאפריל 1946, כמחצית מ-913 המשפחות שהשתתפו בסקר (409) התגוררו בחדר אחד ובממוצע 5.06 נפשות בחדר, 298 התגוררו בשני חדרים, ו-206 משפחות התגוררו בשלושה חדרים או יותר.⁴¹ השינויים בשוק הדיור במהלך מלחמת העולם השנייה ולאחריה, החמרת מצוקת הדיור מחד גיסא והרגולציה של שוק הדיור שהלכה והתהדקה מאידך גיסא, השתקפו בבתי המשפט הממשלתיים וב'משפט החברים', ערכאת הבוררות של ההסתדרות. המשפטים בשנות העשרים התמקדו בסוגיות של עבודה, שביתה ושכר, ובכך שיקפו את מצוקות חברי ההסתדרות בתקופה זו, ואילו למן המחצית השנייה של שנות הארבעים היו סכסוכי שכנים אחד מהנושאים המרכזיים שהעסיקו מערכת משפטית זו.⁴²

Arnon Gertz and David Gurevich, *Statistical Handbook of Jewish Palestine, 1947*, 36
Dept. of Statistics, the Jewish Agency for Palestine, Jerusalem 1947, p. 297

37 'פקודת הגבלת שכר הדירה (1940)', תוספת מס' 11 לעיתון הרשמי, גיליון מיוחד מס' 1065, 20.12.1940, עמ' 230-234. ראו גם: Mark, 'Just Ring Twice', pp. 30-36.

38 על חלוקת ההוצאות במשפחה העירונית הממוצעת בשנים 1926, 1939 ו-1946 ראו: Gertz and Gurevich, *Statistical Handbook of Jewish Palestine*, p. 319.

39 'פקודת הגבלת שכר דירה' אסרה על הדיירים להעביר לבעלי הדירה כל תשלום החורג משכר הדירה, אבל לא אסרה על העברת תשלומים בין שוכרים. הנוהג שנוצר הוא שהדיירים היוצאים חלקו את דמי המפתח עם בעלי הדירה. ראו: דין וחשבון של הועדה הציבורית לענין דמי-מפתח, משרד המשפטים, ירושלים 1957, עמ' 7-11.

40 Mark, 'Just Ring Twice', p. 34

41 Gertz and Gurevich, *Statistical Handbook of Jewish Palestine*, p. 269

42 על נושאי המשפטים בשנות העשרים ראו טבלת התפלגות המשפטים במועצת פועלי חיפה על נושאי המשפטים בשנות העשרים ראו טבלת התפלגות המשפטים במועצת פועלי חיפה על נושאי המשפטים בשנות העשרים ראו טבלת התפלגות המשפטים במועצת פועלי תל אביב 290, p. 290. Shamir, 'The Comrades Law', p. 290. על העלייה במספר סכסוכי השכנים

אפשר לסכם, אם כן, שהנוהג של חלוקת דירות מגורים היה פתרון כלכלי ומעשי למצוקת הדיור בחברת ההגירה. התפתחותו של סגנון הבנייה המודרניסטי הפונקציונליסטי סייעה ליישום והחקיקה המנדטורית, משנת 1940 בפרט, הכתיבה את תנאיו. אולם פענוח תופעת השכנות בדירות המשותפות אינו מסתכם בנסיבות שיצרו אותה. הגישה האנתרופולוגית של פייר בורדייה (Bourdieu), מרי דאגלס (Douglas) ורבים אחרים מלמדת כי מתחם המגורים עצמו הוא אתר חשוב של סוציאליזציה, וחקירתו מאפשרת גם ללמוד על הנורמות החברתיות שמחוץ לו.⁴³ בסיועה של אותה חשיבה אנתרופולוגית נביט כעת בדירות במטרה לחשוף כיצד נתרקמו יחסי השכנות בדירות המשותפות, וגם מדוע וכיצד הם הופרעו כאשר התגלעו סכסוכים בין השכנים.

כינונה של אינטימיות ומשבריה: מגדר ופרקטיקות חלוקת המרחב הביתי

בחינת הפרקטיקה היום-יומית של החיים בדירות המשותפות חושפת את חוויית החיים בעיר ולא רק מודימה היסטוריה 'מלמטה' של ערים אלא גם מציגה היסטוריה של נשים ומגדר. טקסטים אוטוביוגרפיים וייצוגים פופולריים של הנוהג חושפים שלמרות הקשיים שנבעו מהשכנות האינטימית, שהייתה עשויה לעורר אי-נוחות, מבוכה ואף דחייה ממש, היה ביכולתה בה בעת לספק קשר אנושי בחברת הגירה שבה רבים רובות חוו זרות, ניכור ובדידות. כפי שכבר הראו עפרה טנא, תמי רוזי ודבורה ברנשטיין, למרות היומרה של חוגים בתנועה הציונית לכונן חברה יהודית חדשה בפלשתינה-א"י, לצד מאמצייהן של נשים לקידום שוויון זכויות, והגם שלנשים הייתה נוכחות בזירה הציבורית ובארגוני נשים, נותרה בפועל המשפחה היחידה החברתית הבסיסית, וחלוקת תפקידים מגדרית מסורתית המשיכה לאפיין אותה. הבית היה מקום עבודתן של נשים בערים, בעיקר הנשואות, ובתפקידן כעקרות בית הן ניהלו את משקי הבית, בשילו, ניקו ונשאו באחריות העיקרית

ראו: ידיעות מועצת פועלי תל אביב, 6 (1946). מחקר סטטיסטי מקיף של 'משפטי החברים' משנות הארבעים אינו בנמצא. בסיס הנתונים הקיים מתייחס בעיקר לשנות העשרים. אף על פי שבין תיקי 'משפטי החברים' פזורים ניתוחים סטטיסטיים שערכו מפעם לפעם מי שאישרו את הערכאות המקומיות, יש קושי בעריכת סטטיסטיקה מקיפה של השנים המאוחרות יותר. לא נשתמרו כל הדיונים, ובין המסמכים ששרדו מצויות תלונות שלא ידוע אם הגיעו למשפט.

43 פייר בורדייה, 'הבית הקבילי', בתוך: קלוש וחתוקה (עורכות), **תרבות אדריכלית**, עמ' 267-285; Mary Douglas, 'The Idea of Home: A Kind of Space', *Social Research*, 58, 1 (1991), pp. 287-307.

44 רוזי, 'ראויה המשפחה שיבונה מחדש'; דבורה ברנשטיין, "בין האשה-האדם ובין אשת-הבית": אשה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב, בתוך: אורי רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, ברירות, תל אביב 1993, עמ' 83-103. ארגון ויצ"ל למשל הכשיר נשים להיות עובדות משק בית יעילות, ואדריכליות בפלשתינה-א"י עסקו בפיתוח דגמים של מטבחים מודרניים שישרתו את עקרות הבית. Sigal Davidi, 'By Women for Women: Modernism,

לגידול הילדים.⁴⁴ כפי שמראה לין אטווד (Attwood) בנוגע למציאות חייהן של נשים ברוסיה הסובייטית, לנוכח הפער שבין התעמולה שדגלה בשוויון בין המינים לנורמות ניהול משק הבית, נטל הניהול וההסדרה של שגרת החיים בדירה המשותפת נפל בעיקר על כתפיהן של נשים.⁴⁵ הנשים הן שחלקן וחילקו ביניהן פריטים חומריים ואת הזמן, החלל והמרחב שיצרו המגורים המשותפים. הן תיאמו את השימוש במטבח, במרפסת ובחדרי השירות (שירותים ומקלחת), התאימו את זמני הבישול, הכביסה והמקלחות וחילקו ביניהן את מטלות הניקיון השוטף של הדירה. כשהשכן האינטימי היה רווק, הייתה יכולה שכירות המשנה לספק מלבד שכר הדירה גם תעסוקה והכנסה צדדית לעקרת הבית בשירותי ניקיון, בישול וכביסה.⁴⁶ במסגרת השכנות האינטימית יכלו רגעים של סולידריות, של תמיכה הדדית ושל שיתוף בין נשים לבוא לידי ביטוי, למשל בשיתוף בכלים או בטיפול בילדים בעת מחלת האם.⁴⁷ חלוקה ושיתוף בין נשים ותמיכה הדדית בקרב נשים החיות בדוחק כלכלי לא היו תופעה ייחודית לארץ או לתקופה ואפיינה נשים עניות בלונדון במפנה המאה ה-20, ברפובליקה הדומיניקנית בשנות השישים, ונשים שחורות בארצות הברית ובאפריקה בדורות האחרונים.⁴⁸ בספרו האוטוביוגרפי של השחקן והמפיק חיים טופול על ילדותו בשכונת פלורנטין בתל אביב, שבה חלקה משפחתו דירת מגורים עם משפחה נוספת, הוא מתאר את שיתוף הפעולה בין הנשים שנאלצו לחלוק במרחב העבודה הביתי כמעין אידיליה שבה 'הן לא "נכנסו" האחת בשנייה אפילו בעת ההכנות לשבתות או לחגים, כשטרחו במטבח המשותף.⁴⁹ בכתבה 'שותפות בדירה ברכה או קללה', בעיתון הנשים עולם האשה בקיץ 1942, תיעד הכתב ביקור ב-12 דירות משותפות וביקש לעמוד על טיבם של החיים בצוותא.⁵⁰ ברוב הדירות שביקר הוא קיבל את הרושם ש'קשה אך מסתדרים איך שהוא', ושתיים מהדירות הותירו עליו רושם מיוחד. בראשונה שתי השכנות, שבתחילת הביקור נראו לא מרוצות אחת מהשנייה, סיפרו איך הסתייעו זו בזו בגידול הילדים, וכיצד

Architecture, and Gender in Building the New Jewish Society in Mandatory Palestine',
Architectural Research Quarterly, 20, 3 (2016), pp. 217-230

Attwood, *Gender and Housing in Soviet Russia*, pp. 25-31 45

בתשבע מרגלית שטרן, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל: מועצת הפועלות 1920-1939', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 1997, עמ' 263. נשים שנדרשו לסייע לפרנס את משפחותיהן או לפרנסן בגפן השתמשו בהיכרותן עם מלאכות הבית כדי לקיים עסקים זעירים. טליה פפרמן, 'זימות נעלמה: פעילות כלכלית עצמאית של נשים בחברה הישראלית, 1930-1980', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2011, עמ' 48.

משה ופני פרברג, למשל, שאלו כלים מחיה וחיים יגוביץ שכביהם התגוררו בשכונת בורוכוב, וכשפני פרברג שהתה בבית הבראה במשך ארבעה חודשים כדי להחלים ממחלה, טיפלה יגוביץ בילדי הזוג. פסק דין בתיק מספר 13.2.1947/ב, 12/48; אה"ע, 1-3056-720-IV א'.

Ellen Ross, 'Survival Network: Women's Neighbourhood Sharing in London before World War I', *History Workshop Journal*, 15, 1 (1983), pp. 6, 23 note 22 48

חיים טופול, *חיים מספר על טופול*, עידנים, ירושלים 1983, עמ' 12-14. 49

רפורטר, 'שותפות בדירה ברכה או קללה', *עולם האשה*, ט' באב תש"ב, עמ' 7 ו-9. 50

השותפות תרמה לחיי הזוגיות שלהן כי אפשרה לכל אחד מהזוגות לצאת לבלות בידיעה שהשכנה משגיחה על הילדים. בדירה השנייה התגלה 'קולקטיב הקסמים', בלשון הכתב, שבו שתי המשפחות גידלו את הילדים ביחד באותו החדר, קבעו לעצמן תקציב משותף והנשים טיפלו במשק הבית ובילדים לסירוגין. בסיום הכתבה הגיע הכתב למסקנה כי 'אין ספק, שהרבה הרבה משפחות, שמצבן הכלכלי הבינוני לא הזיק אותם מעולם לאמצעי שתופי זה, המתחדות עם דאגותיהן ובעיותיהן בינן לבין עצמן, היו מקלות על אורח חייהם בהרבה אילו השכילו למצוא להן בת זוג לדירה ולטורח היומיומי'.⁵¹

למרות המסר האידילי שבכתבה ופוטנציאל התמיכה שהיה גלום בדיור המשותף בחברת מהגרים, בפועל דרש הכורח שבשיתוף במצרכים, בחלוקת הזמנים ובחלל הדירה התאמות, מאמצים ופשרות, וחשיפתם מבהירה מאילו חומרים הורכבה האינטימיות הביתית ומדוע הדירות המשותפות היו כר פורה להתלקחותן של מחלוקות. סוגיות רבות שנבעו מהניהול השוטף של משק הבית לא נגעו לשאלה אם לגיטימי לקיימן בדירת המגורים, אלא לאופן שבו בוצעו ומשך זמן ביצוען. תיאומים והסכמות נגעו בהרגלים, בחינוך ובמסורות התרבותיות של הדיירים. הרגלי בישול היו לסלע מחלוקת בשל השימוש המשותף במטבח. משך זמן הבישול של דיירת או של דייר אחד יכול היה להפריע לדייר או לדיירת האחרים.⁵² גם התבשילים עצמם – חומרי הגלם שלהם, התבלינים והריחות הנלווים לבישול – עוררו כעסים.⁵³ אפילו מי ששכרו דירה בלי זכות שימוש במטבח היו יכולים להיקלע למחלוקות על ענייני בישול כשהחליטו בכל זאת לבשל בשטח המושכר. כמו למשל חנן ולאה כץ, ששכרו חדר ללא זכות שימוש במטבח בביתו של מנחם גוטפלד בתל אביב, וסידרו לעצמם לאחר חצי שנת מגורים פינת בישול בחדרם. הריחות שעלו ממנה הגיעו לחדר הסמוך והטרידו את אשתו של גוטפלד.⁵⁴ הרגלי הניקיון וההיגיינה הביתית הטרידו את הדיירים ולא נשים בלבד מחו עליהם.⁵⁵ יעקב קלינמן ביקש לחייב את אברהם וקס שעמו חלק צריף בשכונת נווה שאנן תל אביב לכבס בחוץ, כפי שנהגו שאר תושבי השכונה, לא לשפוך את מי הרחצה לקערת המטבח, לנקות את השיניים בבית הכיסא ולא במטבח, ולא לירוק לאותה

51 שם, עמ' 9.

52 ישראל שטיגר נגד אשר רוזנבוים, 4.11.1946, פסק דין בתיק מספר 53/46, אה"ע, IV-250-72-1-3056 א'.

53 שושנה גולדברג נגד צפורה וצבי וינדלינג ויעל יוסמן, תביעה יסודית 9/46, תביעה נגדית 37/46, שם, IV-250-720-1-3056 א'. ארבע שנים קודם לכן תבעה שושנה גולדברג את חיים יוסמן (שנעדר מהתביעה שלעיל), בטענה שעליו לשלם שכר דירה גבוה יותר. בדיון ערעור בתיק בבית הדין העליון הסבירה גולדברג שהיא בחרה בזוג יוסמן כדיירים מכיוון שהם היו זוג צעיר 'שהיה בבחינת שכן קל'. בתביעה התלוננה גולדברג על הרגלי הניקיון שלהם וטענה שהם משאירים את צואת תינוקם באמבטיה, שבתיה הפך ל'רוש אויב', והוסיפה שהם מרבים לארח אנשים בדירה ובהם גם ערבים. ערעור על פסק הדין בתיק מספר 107/42, שם, IV-245-848.

54 מנחם גוטפלד נגד חנן ולאה כץ, תיק מספר 6/44, שם, IV 250-72-1-3056 א'. ראו גם: חוה סימנהויז נגד אלקה צימר, תיק מספר 12830/380, שם, IV-250-27-5-419.

55 למשל: משה ופני פרברג נגד חיים וחיה יגוביץ. פסק דין בתיק מספר 12/48, ב, 13.2.1947, שם, IV-250-720-1-3056 א'.

קערה שבה שטפו את כלי האוכל.⁵⁶ אי־שקט והתמרמרות התעוררו גם בשל צריכת חשמל, האזנה לרדיו או לתקליטים והרגלי אירוח.⁵⁷ אהרן שבתאי תמצת את תחושת חוסר הנחת שעוררה האינטימיות הביתית בסיפור קצר שפרסם והוקדש לדירת המגורים המשפחתית שלו בשיכון עובדים ברחוב פרוג שבצפון תל אביב. הוא כתב: 'הדיירים היו סמל הזרות, זרות מאיימת זו התחדדה משום שתמיד העיקה העובדה המחפירה שהם חודרים ומחללים את "בית הכיסא"'.⁵⁸ אפשר לסכם שבמסגרת המגורים עם השכנים ביקשו השותפים לקבוע כיצד יראו מרכיבים שונים של האינטימיות הביתית, כיצד השכן ינקה את הדירה, יצחצח שיניים, מה יונח על צלחתו בעת ארוחת הצהריים, מתי יאזין למוזיקה ועם מי הוא יבלה את שעות הפנאי שלו, אך נאלצו להתמודד עם חוסר היכולת לחייב את רצונם.

אולם כישלון הניהול של משק הבית המשותף היה טמון לא רק בהיבטים המעשיים והכלכליים שהוצגו עד כה, אלא גם בנורמות חברתיות, מוסריות ומגדריות, כפי שימחיש המקרה הבא. בנובמבר 1947 תבע ב'משפט החברים' של תל אביב ישראל בן־שם, בעל בית ב'מעונות העובדים ה' וראש משפחה בת ארבע נפשות, את דבורה קלור ונודי שוורץ, שתי רווקות ששכרו חדר בדירתו.⁵⁹ לבן־שם, שמשפחתו התגוררה בחדר אחד, היו תלונות על הדיירות שלו. כמו רבים מכתבי התביעה שנידונו ב'משפט החברים', תלונותיו נגעו לשימוש מוגזם בחשמל, בכירה חשמלית וברדיו ועוד הוא טען כי השתיים הפחיתו משכר הדירה על דעת עצמן. כמו במקרים אחרים, גם כאן התגלעה אי־הסכמה בנוגע לפתיחת דלתות וחלונות ושימוש בחללים המשותפים. בן־שם טען כי השתיים סירבו להשאיר את הדלת המחברת בין שני חדרי הדירה פתוחה, חסמו את המרפסת ובילו זמן רב מדי בשיירותים ובאמבטיה. עוד הוא הלן שדיירותיו לא השתתפו בניקיון הדירה, הפרזו בקבלת אורחים, לא דפקו על הדלת והפכו את הדירה ל'הפקר' בלשון הפרוטוקול, הטרידו את בני משפחתו, וקלור אף תקפה את אשתו. בחינה מקרוב של הטענות מלמדת שכדי להוכיח לבית המשפט שהדיירות לא ראויות ושנוכחותן פגעה בביתו, צייר בן־שם את התנהגותן כמאופיינת בנהנתנות, בפזיזות ובבזבז זמן וכסף. תכונות אלה בוודאי לא עלו בקנה אחד עם האתוס העמלני והסגפני של חברי ההסתדרות. שורש הביקורת על התנהגותן היה בפער שבין

56 יעקב קלינמן נגד אברהם וקס, 27.12.1946, שם, IV 250-72-1-3056 א'.

57 ראו למשל: אהרון צוקרמן נגד יואל מץ ומרים מץ בתיק מספר 46/47 ב, 3.6.1947, שם, IV-250-72-1-3056 ב'; נחמה זיצר נגד זליג מקבירסקי פסק דין בתיק מספר 122/47 ב, 25.9.1947, שם, IV-250-72-1-3056 ב'. בחינתו של נפתלי וגנר את ייצוגו של מרחב השמע המשותף (שאינו חופף את המרחב הנראה) בספרות העברית הראתה שהוא מופיע כמרחב שסביבו מתקיים דיון בין שכנים החיים באותו רחוב או שכונה ושבנו מתמוגגות או מתעמתות תרבותיות שונות. נפתלי וגנר, 'חלונות מוזיקליים: קונפליקט ופיס במרחב־שמע משותף', בתוך: מיכאל וולפה, גדעון כ"ץ וטוביה פריילינג (עורכים), **מוזיקה בישראל (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2014)**, עמ' 789-807.

58 אהרון שבתאי, 'רחוב פרוג 15', הארץ, מוסף תרבות וספרות, 2.10.2016, עמ' 1.

59 ישראל בן־שם נגד דבורה קלור ונודי שוורץ, פסק דין בתיק מספר 56/47 ב, 21.11.1947, אה"ע, IV-250-71-1-3056 ב'.

הציפיות מנשים בכלל, ומרווקות בפרט, להתנהגותן בפועל. בחברה שבה רווקות נחשבה חסרון או עמדת נחיתות יחסית למשפחה ההטרונורמטיבית, השתמע מדבריו ומן השימוש במילה 'הפקר' בפרט, שהן פגעו בו ובמשפחתו בכך שלא התחשבו בנורמות ההתנהגות וייתכן שאף בנורמות המוסר בנות הזמן.

קלור ושוורץ מצדן דיווחו כי שכרו חדר עם זכות שימוש בארון, אך בן-שם השתמש בו גם לצרכיו ולבסוף אף זרק את בגדיהן מתוכו והוציא אותו מהחדר, לכן הן החליטו להפחית את שכר הדירה ששילמו. לאחר מכן הן הציגו תמונת מראה של רוב ההאשמות נגדן. הן טענו כי מקור ההצקות היו אשתו וילדיו של בן-שם. אשתו כינתה אותן בכינויי גנאי והן נאלצו להגיב מתוך הגנה עצמית. הן לא יכלו להשאיר את הדלת בין החדרים פתוחה כי דרישה זו הפרה באופן בוטה את פרטיותן, ומנעה את קיומו של מרחב נפרד שמסמנת הדלת הסגורה.⁶⁰ לדבריהן הסיבה היחידה לכך שאורחיהן הפסיקו לדפוק על הדלת הייתה שאשתו של בן-שם ירקה בפניהם. הן סיכמו שאין לאסור עליהן לארח בדירה ולהשתמש ברדיו ובמגהץ. הן השתמשו בטיעונים הפוכים לאלה של בן-שם, וציירו את עצמן כחסכניות וצנועות באופן שהלם את אתוס ההסתדרות. הן הסבירו שאי-אפשר להאשימן בשימוש יתר בכירה החשמלית כי תמיד אכלו את ארוחותיהן מחוץ לדירה ומעולם לא בישלו, והשתמשו בכירה רק כדי להרתיח מים לתה. כשהתלוננו על האופי האלים של אשתו המשסה את ילדיה בהן, הן הציגו את התנהגות משפחת בן-שם כאימפולסיבית ולא כקשורה לסיטואציה מסוימת, אלא לאופי הרע של בני המשפחה. ההתנהגות המשפחתית, טענו השתיים, פגעה בשמן הטוב. טענותיהן של קלור ושוורץ וטענותיו של בן-שם מוכיחות שהמחלוקת חרגה מהגבולות הפיזיים של דירת המגורים ומההיבטים המעשיים של ניהולה, וקיבלה ביטוי פומבי. מה שנידון במשפט היה כבוד הנשים מזה וכבוד המשפחה מזה. הדיון בין קלור ושוורץ למשפחת בן-שם נסב, אם כן, סביב שני דגמים של נשיות: נשיות 'מינורית' צנועה, חסכנית ושקטה (והסתדרותית), ונשיות מוחצנת, בוטה, בזבזנית ורועשת, וכל צד היה מעוניין להציג את עצמו כשקול ומאפק ואת הצד השני כבוטה ומוחצן בהתנהגותו. הקריאה המעמיקה של המשפט מלמדת שמלבד סוגיות מעשיות, ההתנהגות של 'השכנים האינטימיים' הופיעה ב'משפט החברים' במונחים נורמטיביים ומגדריים.

ניתוח עומק של משפט נבחר, ודוגמאות ממשפטים אחרים שיובאו בהמשך, מראים שהדיונים המשפטיים שופכים אור לא רק על החיים בבית העירוני של חברי ההסתדרות, אלא גם מלמדים כיצד הדיון המשפטי בשכנות האינטימית נקשר בתהליכי מיסוד של גבולות מוסריים וחברתיים. כפי שציין דוד דה פריס בעניין תפקידם של משפטי החברים ביצירת קהילת עובדים בשנות העשרים, גם ההיבטים הפרוזאיים ביותר של מגעים חברתיים בדירות מגורים והיחסים הבין-אישיים שנתרקמו במשקי בית משותפים חושפים

60 בחיבורו מ-1909 עמד הסוציולוג גאורג זימל על כך שכאשר דלת הבית פתוחה היא מסמנת את החיבור בינו ובין החוץ, ובהיותה סגורה היא מסמנת את ההפרדה. החיבור פורסם מחדש: Georg Simmel, 'Bride and Door', *Theory, Culture & Society*, 11, 1 (1994), pp. 5-10.

כיצד המתדיינים והשופטים הגדירו התנהגות חברתית ומוסרית הולמת בין כותלי הבית.⁶¹ הדיונים המשפטיים עסקו גם בשאלה הרחבה יותר שעוררו המגורים המשותפים: על פי אילו נורמות חברתיות ומוסריות רצוי לנהל את הבית המשותף? מן הפרוטוקולים של בתי המשפט עולות התפיסות הנורמטיביות בדבר הסֵפֶרָה הביתית, פרקטיקות שנהגו בתחומיה ובגבולות החברתיים והמוסריים שלה.

סוגיה מוסרית מובהקת אחרת שעלתה לדיון היא שאלת השיכון של פליטי מלחמת העולם השנייה. בעלי דירה, דיירים ראשיים ושוכרים, לא תמיד ששו להעניק דיור ל'פליטי המלחמה' (כלשון התקופה), חסרי בית בהגדרתם. ייתכן שחששו להכניס לבתיהם אנשים במצב נפשי או כספי קשה, ייתכן שכך היו נוהגים בכל אדם ועובדת היותם פליטים הייתה שולית. בפסיקות של 'משפט החברים' ניכרת גישה מוסרית חד-משמעית לזכותם לשיכון, והשופטים נטו לפסוק לטובתם. כך למשל במקרה של יוסף גולדנברג מתל אביב שסילק פליט מאירופה וקרוב משפחה של דייר המשנה יוסף ספיר-שטין שהתאלמן זמן קצת קודם לכן. פסק הדין היה חמור. השופטים התריעו שאם התנהגותו של גולדנברג תחזור על עצמה הוא יסולק מההסתדרות (כאמור, עונש חמור מאוד במסגרת 'משפט החברים'), וחייבו אותו לפרסם מודעה בעיתונות, שבה היה עליו להביע את התנצלותו לפני השניים ולהצהיר שיאפשר לפליט לגור בדירה עד שימצא דירה משלו.⁶² עמדתו של 'משפט החברים' בנוגע לשיכון הפליטים לא הייתה שונה מזו שבאה לידי ביטוי בקולות שהשמיעו קבוצות פוליטיות אחרות ביישוב, וסירוב לשכן פליטים ספג ביקורת ציבורית גם בדפי המשקיף ועתון מיוחד.⁶³ ההכרעות בנוגע לשיכון הפליטים מדגישות את ההיבט הערכי של פסיקות בית הדין ההסתדרותי, ואת נכונותם של השופטים להפוך אותם לשכנים של תושבי הארץ הוותיקים יותר. במקרים אלה ההיבטים המעשיים של המגורים נעשו שוליים בהשוואה למשמעויות המוסריות של מתן קורת גג לפליטים. אפשר לסכם אפוא שבדיונים במשפטי החברים מופיעים במפורש ובמובלע הערכים החברתיים והמוסריים שבעלי הדין והשופטים עשו בהם שימוש כדי להגדיר מהו 'בית', ונחשף גם מקומה של ההסתדרות בעיצובה של הספרה הביתית. בעקיפין מאפשר ניתוח הדיונים להבין כיצד נתפסו ביישוב בשלהי תקופת המנדט בית מוסרי ושכן ראוי.

פריעת האינטימיות הביתית: המלחמה העולמית ומלחמות שכנים

כאמור, השפעותיה של מלחמת העולם השנייה ניכרו היטב ביחסים בין השכנים האינטימיים. השילוב של המחסור בדיור, שהגדיל את מספר הדיירים שחלקו דירות מגורים, עם הקושי

De Vries, 'The Making of Labour Zionism', pp. 141-142 61

פסק דין בתיק מספר 150/46 ב, 22.9.1946, אה"ע, IV-250-72-1-3056 א' 62

63 'קשיחות לב לגבי עולה ממאוריציס', המשקיף, 5.9.1945, עמ' 4; 'רופא אוסר על דיירו לאחסן אחות-פליטה', עתון מיוחד, ערב ראש השנה תש"י (23.9.1949), עמ' ד.

החוקי לסלק שוכרים הביא לריבוי סכסוכים בין שכנים, ואלה הלכו והחריפו.⁶⁴ עיתונות התקופה, ובעיקר עתון מיוחד הסנסציוני, הרבו לסקר סכסוכי שכנים ששיקפו תככים, מזימות ויצרים עזים ומקרים משונים אחרים.⁶⁵ למשל מקרה שבו דייר בדירת ארבעה חדרים, שבה התגוררו שלושה זוגות ורווק שזה עתה עבר אליה, נכנס למיטתו בשעת לילה מאוחרת בתום יום עבודה מפרך בבית הקפה שבבעלותו וזמן קצר לאחר מכן חזר בדייר הרווק נכנס לחדר וצועד לכיוון המיטה. בעל בית הקפה החל להכות את הדייר החדש אך זה נותר אדיש. לאחר מכן התברר כי הדייר סהרורי ומתהלך בשנתו.⁶⁶ כך תיארה לוטה כהן בדבר הפועלת את מצב הדיור בקיץ 1944:

טרם נסתיימה ההפסקה הגדולה שחוקי המלחמה הטילו על פעולת האדריכלים [...] עדיין קובעים זוגות צעירים את מועד נשואיהם לפי האפשרות לשכור חדר ועדיין אין להם סיכויים רבים למצוא אותו [...] – והבעיות הצפויות לנו לאחר המלחמה עולות באופן [...] במשך השנה הובהר לנו – אם אמנם היה עוד צורך בכך – מה תלוי שלומה של האוכלוסיה העירונית בתנאי דירה בריאים [...] מי איננו מכיר את אימת דיירי המשנה, למשכיר וגם לשוכר? כמה כוח מתבזבז לשוא כאשר בלי הרף מגרדים בעצבים קשיים קטנונים שאין להימנע מהם כל זמן שגרים יחד אלה שאינם שייכים זה לזה.⁶⁷

השפעותיה של מצוקת הדיור הפכו אפוא את השכנות האינטימית לסוגיה ציבורית שעוררה גופים שונים לפעולה. בינואר 1945 יזם ועד הקהילה בחיפה את הקמתה של 'הלשכה הציבורית ליישוב סכסוכי-דירות' כדי להתמודד עם עומס מקרי הסכסוכים שהובאו לפניו בתי המשפט הממשלתיים והמוסדות הציבוריים, ולחנך את הציבור לקיים יחסי שכנות

64 ראו למשל: 'מאז החלה מצוקת הדירות, אין כמעט בית בלי מריבות. בעלי בתים מתקוטטים עם דיירים, דיירים עם דיירי משנה – וממציאים כל מיני המצאות למרר איש חייה רעהו. הסכסוכים הללו נגמרים לעתים תכופות בבית החולים, בהתערבות מ.ד.א. וכמובן שמספקים "עבודה" למשטרה ולבתי המשפט'. 'בעלת בית שופכת "חמתה על ילדה קטנה"', עתון מיוחד, ט"ז באייר תש"ו (17.5.1946), עמ' ג.

65 ראו למשל: 'בתשוקתו להעלות את שכר הדירה – מכריז על השכרת חדרים תפושים כדי להטיל אימה על דיירי, שם, כ"ד בחשון תש"ב (14.11.1941), עמ' ג; "נקמתו" של דייר-חייל בבעל ביתו כשהיה מוטל תחת גלגלי טאנק', שם, כ"ב בכסלו תש"ב (12.12.1941), עמ' ג; 'בעלי הבתים אינם מעוניינים בדיירים המשלמים שכר-דירה כדין ומחפשים דרכים להיפטר מהם באמצעות פסקי דין', שם, ה' בשבט תש"ב (7.1.1946), עמ' ד; 'הדי דפיקת בעלת-בית יגיעו לביה"ד העליון: גב' צפורה-פיגה שדפקה בדלת דיירה בלילות נאלצת לבלות את זמנה בבית המשפט בימים', שם, כ"ח בכסלו תש"ה (14.12.1944), עמ' ג; 'חדר סגור פותח פתח לריב שכנים', שם, ערב סוכות תש"ו (21.9.1945), עמ' ו; 'התנפלות מאורגנת על דיירי משנה', שם, י"ט בחשון תש"ו (26.10.1946), עמ' ה; 'ממרר חי דיירו במאות צעירות יפות', כ"א באדר א' תש"ו (22.2.1946), עמ' ב; 'העליל על שכנו שהוא טרוריסט', שם, ח' בתשרי תש"ו (3.10.1946), עמ' ג.

66 'התערור משנתו ומצא גבר זר ליד אשתו – הבעל נתן מכות רצח לאורח הבלתי צפוי אבל לאחר חקירה ודרישה נתגלה שהוא סהרורי', שם, כ"ז בסיון תש"ה (8.6.1945), עמ' ג.

67 לוטה כהן, 'ווקר הדירות וספרות בקרקע', דבר הפועלת, חוברת העשור, 13.7.1944, עמ' 88-89.

טובים יותר.⁶⁸ ביוני 1945 יזמה הלשכה משפט פומבי מבויס שבו השתתפו דמויות מפתח ביישוב, כמו למשל השופט הרצל רוזנצוויג, עורך הדין דוד בר-רב-האי ופרופ' יוסף ברור, שכהן כנשיא הטכניון בראשית שנות השלושים.⁶⁹ במשפט הועלו האשמות 'על הפרת שלום בין שכנים ע"י סיכסוכי-דירות, על דרישות מופרזות לתשלום "דמי מפתח" ושכר-דירה גבוה ועל אי הושטת עזרה לשרידי הגולה', ופסק הדין גינה את הסכסוכים וחייב את הצדדים בהתנהגות טובה.⁷⁰ השינוי ביחסי הדיירים במהלך מלחמת העולם השנייה ולאחריה לא נעלם גם מעיני השופטים של מועצות הפועלים העירוניות שנחשפו למטר התביעות ששטף את בתי הדין.

בסיכום החודשי שערך בית הדין בתל אביב בינואר 1945 צוין כי 'המלחמה בין הצדדים נטושה כבר, שלא כבשנים קודמות על דירה או חדר שלם אלא על חצי חדר. האחד נאחז ממש בגרירתו של חברו ואיננו נרתע מלטמא את רגשותיו האינטימיים של משנהו'.⁷¹ מועצת פועלי חיפה שקלה להקים ערכאה נפרדת שתדון אך ורק בסכסוכי דירה, וביטאונה הרשמי ידיעות מועצת פועלי חיפה מיוני 1946 סיכם את הבעיה:⁷² 'הפרובלימה העיקרית המטרידה את הפונים אליה [הלשכה המשפטית] היא שאלת הדירות וסכסוכי שכירות. במחצית השנה הזו פנו ללשכה למעלה מ-500 חברים וכ-90% מהעניינים שהתבררו היו ענייני שכירות לכל צורותיהם וגוניהם [...] משנגזר על אנשים לגור בכפיפה אחת, באין ברירה אחרת, הם נעשים "בעלי אמצעות" למרר את חיי דייריהם'.⁷³

בעקבות מציאות הדיור בשנות הארבעים התפתחו סוגים שונים של מעשי הצקה והטרדה, שהיו ייחודיים למריבות בין 'שכנים אינטימיים' והפכו את שגרת החיים השוטפת לסיוט מתמשך. הצקות אלה נעשו בדרך כלל בעקיפין, בלי מגע מפורש או אינטראקציה ישירה, ובאו לידי ביטוי במגוון עשיר ויצירתי של הפרעות: הזזת חפצים אישיים של הדיירים בהיעדרם, גניבת כלי מטבח ומזון, לכלוך הכביסה הנקויה, חסימת דרכי מעבר, נעילת דלתות והגפת חלונות שהיו אמורים לשמש דרכי מעבר ואוורור ועוד. פנינה שניד, למשל, טענה שהנתבעים מאיר והדסה סמט עשו חזר בקיר בית הכיסא המשותף שהיה

68 'חיפה: חבר בוררים לסכסוכי דירות', המשקיף, 5.12.1944, עמ' 4; 'בלשכה הציבורית ליישוב סכסוכי דירות בחיפה', הצופה, 15.10.1945, עמ' 3. בתשעת החודשים הראשונים של פעילות הלשכה הובאו לפניה 113 סכסוכים.

69 מסורת המשפטים הפומביים, ששימשו כלי לתעמולה, לחינוך הציבור ולעיצוב דעת קהל, הייתה חלק מתרבות הפנאי ביישוב בשנות השלושים והארבעים, ודנו בהם גם בנושאים שונים, למשל הפלות. ראו: לילך רוזנברג-פרידמן, 'הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבוגני של היישוב', עיונים בתקומת ישראל, 24 (2014), עמ' 257.

70 'סכסוכי הדירות במשפט ציבורי בחיפה', על המשמר, 19.6.1945, עמ' 4.

71 מועצת פועלי תל אביב יפו - משפט החברים, סקירה חודשית 1-31 בינואר 1945, עמ' 1, אה"ע, 3056-1-72-IV ב'.

72 דיון במועצת פועלי חיפה, שם, IV-250-27-5-120.

73 ידיעות מועצת פועלי חיפה, 6 (יוני 1946), עמ' 20-21.

ממוקם במרפסת של ביתם של הנתבעים בתל אביב, והפתיעו אותה ואת בני משפחתה בשעה ששהו בו, ולעתים הם גם נעלו את בית הכיסא ומנעו ממשפחתה את הכניסה אליו. הסמטים גם הרסו את הצמחים שגידלה בגינה, והפכו את המקלחת המשותפת למחסן, שבו כיבסו והפריעו לרחצה.⁷⁴ ההטרדות כללו גם פלישה לחדרי השינה. דייר המשנה משה מרמלשטין האשים את מאיר לוינסקי שמנע ממנו לישון במיטה בחצי החדר ששכר בדירתו, גרם לו לישון על כיסאות, מנע ממנו לחזור לחדרו לאחר המקלחת ואילץ אותו לבלות לילות בחדר בבית מלון.⁷⁵

טקטיקות ההצקה בין שכנים לדירה במחצית השנייה של שנות הארבעים היו נוכחות בשיח הציבורי עד כדי כך ששימשו עיתונאים כמטפורה למדיניות הניהול של מחנות העקורים (DP Camps) באירופה. רשימת ביקורת ארסית שפורסמה בעיתון המשקיף, שזוהה עם התנועה הרוויזיוניסטית, השוותה את השכנים 'גסי הרוח' לנאצים ואילו את השכנים 'פי הנפש' לסר הרברט אמרסון (Emerson), נציב הפליטים מטעם חבר הלאומים, שמונה לתפקידו ב־1938. 'שיטתם [של השכנים "פי הנפש"] היא לא פחות יעילה אבל הרבה יותר הוגנת', מבהיר הכותב. 'גם להם תרי"ג מיני תחבולות ערמומיות, אבל אחת יותר הוגנת מחברתה, יותר תרבותית מחברתה, יותר אסטטית מחברתה. זה גם הרוח וחסר המצפון מקים – אם לדבר כלשון של דוגמה – מחנות ריכוז, מרתפי עינויים וכד'. זה האסטט טוב הלב יוצר רק "תנאים פחות מאידאליים".⁷⁶ בין שהשכנים נקטו 'דרכים תרבותיות' למרר את חייהם של שותפיהם לדירה ובין שלא, בפועל הגיעו ההצקות לא אחת לעימות ממש. כשנתגלעו מחלוקות על ניהול הבית, אלימות מילולית ופגיעה בכבוד היו חלק מרפרטואר התגובות, מה שממחיש את ההיבט הפומבי-ציבורי של סכסוכי הדירה.⁷⁷ האלימות המילולית שהופיעה בד בבד עם ההצקות או בעקבותיהן הייתה לעתים רק שלב מקדים לאלימות פיזית שבמקרים מסוימים הייתה קשה.⁷⁸ מקרי התביעה החמורים ביותר כוללים גם תלונות על הפלה כתוצאה ממכות,⁷⁹ תיאורי הכאת פעוטות,⁸⁰ ועדויות של רופאים וקבלות על טיפולים רפואיים.⁸¹

כבר הובהר שתפקידן של נשים כמנהלות משק הבית עשה אותן לאחראיות העיקריות ליצירת הרמוניה במסגרת השכנות האינטימית. לאור זאת, גם בסכסוכים אלימים ניכרת

74 שניד פנינה נגד מאיר והדסה סמט, פסק דין בתיק מספר א/10/45, 10.7.1945, אה"ע, IV 250-72-1-3056 א'.

75 משה מרמלשטין נגד מאיר לוינסקי, תיק מספר ב/2/46, 4.2.1946, שם.

76 ש' [שלום] רוונפלד, 'שלוש תקוות ועוד אחת', המשקיף, 31.8.1945, עמ' 2.

77 פסק דין במשפט של משה ופני פרברג נגד חיה וחיים יגוביץ, תיק מספר ב/12/48, 13.2.1947, אה"ע, IV-250-720-1-3056 א'.

78 ניסן ריס נגד משה שפק, פסק דין בתיק מספר א/18/46, 7.5.1946, שם.

79 פנינה שולמן נגד יצחק מנקרמן, 10.7.1945, תיק מספר 12824/374, שם, IV-250-27-5-419.

80 שלמה ומתילדה אלבויר נגד גדליהו וטובה ירוב, 20.9.1944, תיק מספר 12832/382, שם.

81 זיסל וינטרפלד נגד מיכאל אורבך, 10.10.1944, תיק מספר 12825/375, שם.

מרכזיותן של הנשים. אלימות נגד נשים ושל נשים שיקפה את העובדה שהן נתפסו כאחראיות לניהול משק הבית, ניהלו את המגעים על סידורי המגורים ופעמים רבות ראשיתם של הסכסוך או המחלוקת באי-הסכמה ביניהן.⁸² עצם בחירת מילות הקללה שליבו את הרוחות בסכסוכים שיקפה על פי רוב סטריאוטיפים מגדריים. שושנה גולדברג, שסבלה מריחות הבישול של דיירי המשנה שלה, טענה שווידלינג, בן עירה, מכנה את בתה 'זונה' בשעה שהיא צופה בדיוקנה במראה וכי אותה עצמה הוא מכנה 'משוגעת', וכך נהגו גם ילדיו.⁸³ דבורה ספירשטין, שהייתה רווקה והתגוררה עם אמה בדירתו של זאב פרלמן, התלוננה שהוא 'מציק לה, מפריע את מנוחתה וקורא לה "זונה" ו"מטורפת"'.⁸⁴ סכסוכי שכנים הביאו לא רק לקללות שהופנו כלפי נשים, אלא גם להאשמה החמורה ביותר כלפי אישה – עיסוק בזנות. למותר לציין כי האשמה מעין זו, שהמניעים לטפילתה היו לעתים כלכליים, פגעה בכבודן של נשים והציגה אותן כמי שמערערות על מוסד המשפחה. עתון מיוחד סיכם את הנושא כך: 'לא אחת מתקבלות במוסד זה או אחר האשמות שוא נגד דיירת משנה שיש לה בית בושט בחדרה, ואחרי בירור הענין מתברר כי לא דובים ולא יער. אין בית בושט, אין פרוצות וכל הענין אינו אלא במטרה להביא לפינוי החדר'.⁸⁵

היעדרו של גבר או של בעל, גם אם היה זמני, היה עלול להפוך נשים לפגיעות יותר לאלומות ולהטרדה, באופן לא סימטרי לגברים שהיו במצב זהה. שרה פרטש, למשל, טענה שבני הזוג ספוזניקוב, שאצלם שכרו היא ובעלה דירה, הציקו לה בעיקר כשזאב (בעלה), שעבד במחנות הצבא, נעדר מהבית.⁸⁶ האינטימיות שבחלוקת מרחב מגורים עם בני המין השני שאינם בני משפחה יצרה גם מתחים מיניים וגם פתחה פתח לאלומות מינית. ביטויים שונים ולשון מרומזת מעידים על כך שבין 'שכנים אינטימיים' היו הטרדות בעלות אופי מיני.⁸⁷ עמדה מפורשת בנושא מצויה בתביעתה של רות מימון מתל אביב, שגרה עם בעלה בשכירות בדירה בת שלושה חדרים, כפי שמראה מיכל קופמן. מימון התלוננה לפני בית הדין ששותפה לדירה ניצל את היעדרותו של בעלה ותקף אותה באחד הלילות 'מתוך

- 82 למשל: שלמה ומתילדה אלבויר נגד גדליהו וטובה יכרוב, תיק מספר 12832/382, 20.9.1944, שם.
- 83 שושנה גולדברג נגד צפורה וצבי וינדלינג ויעל יוסמן, תביעה יסודית 9/46 ב, תביעה נגדית 37/46 ב, שם, IV-250-720-1-3056 א'.
- 84 זאב פרלמן נגד דבורה ספירשטין, 11.12.1947, תיק מספר 198/47 ב, שם, IV-250-720-1-3056 ב'.
- 85 'ריב בין שכנים הוליד האשמת אונס ילדה', עתון מיוחד, הושענא רבה תש"ו (28.9.1945), עמ' ה. ראו גם: 'מבטיח לדיירתו קבורה שחורה ביום כלולותיה', שם, ג' בשבט תש"ז (24.1.1947), עמ' ב; ברנשטיין, נשים בשוליים, עמ' 264-265, והערה 58.
- 86 זאב ושרה פרטש נגד צבי ופנינה ספוזניקוב, 5.8.1945, תיק מספר 53/45 א, אה"ע, IV 250-72-1-3056 א'.
- 87 ה'חוק למניעת הטרדה מינית (1998)' קובע שהטרדה מינית היא בין היתר 'הצעות חוזרות בעלות אופי מיני, המופנות לאדם אשר הראה למטריד כי אינו מעונין בהצעות האמורות; והתייחסות מבזה או משפילה המופנית לאדם ביחס למינו או למינותו, לרבות נטייתו המינית; מעשים מגונים וסחיטה'.

כוונות מגוננות'. לאחר שהתנגדה לו הוא 'עזבה מתוך איומים למעשי אלימות'.⁸⁸ חלוקת חלל מגורים הייתה יכולה לשמש עילה להטרדה אפילו אם הגבר והאישה לא חלקו אותו בו בזמן, כמו במקרה של המורה יהודה שרוני, שהתנה את השכרת חדרו בתל אביב למורה חנה פוקס בכך שהיא תאפשר לו ללון בו בימי חופשה וחגים. במהלך אחת החופשות מההוראה בבית הספר דרש שרוני לשהות בחדר גם בשעות היום, והחל להתנכל לפוקס ו'להשמיע כלפיה תביעות גסות כתמורה בעד מסירת החדר בלי דמי מפתח. גם הציע לה שתינשא לו לאשה'.⁸⁹ האשמות בהטרדה מינית עלו באופן מרומז גם בתיאורים של מגעים ומפגשים בעת שימוש בחדר האמבט או באירועים שבהם דווח על התערטלות שנועדה לגרום לאישה אי-נוחות.⁹⁰ מקרה מוקדם בתולדותיה של תל אביב מבהיר את הקושי של קהילה שראתה עצמה כקהילה ייחודית וחדשנית להתמודד עם אלימות מינית ומלמד על חשיבות נוכחותם של שכנים במניעת אונס.⁹¹ אף על פי שהחברה התל-אביבית, והיישובית בכלל, גדלה בשיעור ניכר מאז אותם ימים, אפשר להניח שהקושי לחשוף הטרדות בעלות אופי מיני בקרב מי שהשתייכו לחברת ההגירה הציונית ולהסתדרות בפרט נותר דומה, וייתכן שהיו מקרים שבהם נוכחותם של שכנים סייעה למניעת אונס והטרדה. כאשר אלימות איימה על דיירי ודירות הבית הציעה המסגרת המשפחתית הגנה מסוימת לנשים. עימות פיזי ישיר היה במקרים רבים נחלתם של גברים שראו עצמם אחראים להגנת הבית והכבוד המשפחתי.⁹² לעתים תוארה המשפחה כולה, האב, האם והילדים, כמי שנטלה חלק במעשי האלימות.⁹³

העלייה בתדירות הסכסוכים ובחריפותם חדרה לא רק להיבטים האינטימיים ביותר של החיים הביתיים אלא גם הוציאה, כאמור, את תושבי ותושבות היישוב העירוני שמצאו את עצמם במצב של סכסוך או אי-הסכמה עם שכניהם בדלת אמותיהם, והביאה אותם לערכאות המשפטיות השונות שהיו זמינות להם. הסכסוכים שהתגלעו במסגרת יחסי שכנות אינטימיים נידונו במוסדות משפטיים שונים.⁹⁴ סכסוכי שכנים הובאו לפני בתי המשפט הממשלתיים

88 מיכל קופמן, "צדק צדק תרדוף": צדק והצדקה בבוררות התל אביבית בשנות הארבעים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2008, עמ' 54, מפנה לאה"ע, IV-250-72-1-3056 ב', תיק מספר 54/45.

89 קופמן, שם, עמ' 54, מפנה לאה"ע, IV-250-72-1-3056 ב', תביעה יסודית: 85/47 ב' תביעה נגדית: 101/47 ב'.

90 קופמן, שם, עמ' 55.

91 ליאורה בילסקי ואנאלו ורבין, 'עיר קטנה וניסיון אונס אחד', זמנים, 98 (2007), עמ' 20-31.

92 למשל: יעקב נימרק נגד יוסף שינקמן, 17.3.1947, אה"ע, IV 250-72-1-3056 א'; שרה רוחימוביץ נגד רחל וסנדר סטפנד, 13.4.1946, פסק דין בתיק מספר 40/46 ב', שם, IV-250-72-1-3056 א'.

93 חיים ושרה שורצאפל נגד יצחק ובת שבע ורשביק, פסק דין בתיק מספר 55/46 ב', 26.5.1946, שם, IV 250-72-1-1957.

94 על מערכות המשפט בתקופת המנדט ראו: Assaf Likhovski, *Law and Identity in Mandate Palestine*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2006, pp. 1-46; Ronen Shamir, *The Colonies of Law: Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, pp. viii-6.

ובתי הדין העירוניים,⁹⁵ וכן לפני ערכאות בוררות לא-מדינתיות שפעלו ביישוב,⁹⁶ ובהן 'משפט החברים' של 'ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים', 'משפט השלום העברי' וועדי שכונות וערכאות בוררות שכונתיות.⁹⁷ תובעים הגישו לעתים אותה תביעה בד בבד לשתי ערכאות שונות.⁹⁸ עתון מיוחד דיווח לאחר ביקור ב'משפט החברים' על הדמיון הרב בין 'מה שאנו רגילים לראות' בבתי הדין הממשלתיים לנעשה במשפטי החברים.⁹⁹ ואכן, שתי המערכות המשפטיות הללו טיפלו בסוגיות הנוגעות לאורח החיים של הדיירים והתמודדו עם טענות דומות על הטרדות שונות ומשונות של דיירים.¹⁰⁰ בחירת התובעים לפנות ל'משפט החברים' מובנת לאור העובדה שהיה מדובר בהליך משפטי נגיש יחסית, ובמרבית המקרים הן התובעים הן הנתבעים ראו ב'משפט החברים' גוף מתאים להסדרת היחסים ביניהם. מנקודת המבט של המערכת המשפטית, טיפול יעיל בסכסוכים שהפכו כה יום-יומיים בקרב הציבור העירוני (ובתוך כך גם בקרב ציבור הפועלים) שירת את השאיפה לעשות את 'משפט החברים' לגוף הבלעדי הדין בסכסוכים בין חברי ההסתדרות.

- 95 בתי הדין העירוניים לשכר דירה הוקמו מתוקף פקודת הגבלת שכר דירה 1940.
- 96 ערכאות בוררות לא-מדינתיות מופיעות בספרות המחקר בכינויים שונים: Community, Communal, Popular, Informal Justice. לפי ריצ'רד אבל המשותף למוסדות אלה הוא שהם אינם רשמיים, אינם פועלים בכפייה (ומתבססים על טרוריקה ולא על כוח), אינם בירוקרטיים, מבוזרים, ויחסית אינם מבודלים ואינם מקצועיים. ההליכים והפסיקות אינם מדויקים או כתובים, הם עממיים, גמישים, ונקבעים לגופו של עניין ובאופן פרטיקולרי. Richard L. Abel, 'Introduction', in: idem (ed.), *The Politics of Informal Justice*, Academic Press, New York 1982, Vol. 2, p. 2.
- 97 ראו למשל: 'התפרצו לחדר הדייר והכוהו', **הצופה**, 26.12.1940, עמ' 4; 'רצתה לסלק את דיירי המשנה', **דבר**, 23.3.1939, עמ' 7; 'גנב מדייר המשנה', שם, 25.1.1940, עמ' 5; 'התפרץ לחדרו של דייר משנה', **על המשמר**, 20.5.1946, עמ' 3. ועד שכונת נורדיה בתל אביב החליט לסייע במציאת מגורים חלופיים בסכסוך בין נפתלי זיניוק לישראל אלטמן משכונת הצריפים. ראו פסק דין בתיק מספר ב/56, 14.7.1946 ו-7.8.1947, אה"ע, IV-250-72-1-3056 א'. בהרצליה התערבו חברי שכונת הפועלים במטרה לפתור את הסכסוך בין משה גדלין ושמואל בוכבינדר שהתגוררו יחד בדירתו של בוכבינדר. 'משפט החברים' בהרצליה, פסק דין מ-25.1.1945, IV-250-123-94.
- 98 במקרים כאלה נטה 'משפט החברים' לדרוש שהדין המקביל תביעה יבוטל. למשל כאשר ראובן נלדסמן הגיש תביעה נגד משה פינמן בו בזמן ל'משפט החברים' ולערכאה הממשלתית וביקש לדחות את הברירה ב'משפט החברים' עד להודעה חדשה, דרשה התביעה הכללית של מועצת פועלי תל אביב מלנדסמן שהסכסוך יתברר ב'משפט החברים' בלבד. שם, VI 250-72-1-3056 א'.
- 99 'גניבת זרם מחשמל יחסי שכנים', **עתון מיוחד**, כ"ט באדר תש"ז (21.3.1947), עמ' ג.
- 100 הועמד לדין משכיר שהוציא את מיטלטליו של דייר המשנה ככוח מביתו ונמצא אשם, 'עשה לעצמו דין', **הצופה**, 10.4.1940, עמ' 4; 'מקררו של דייר המשנה: היכן מקומו?', שם, 11.9.1945, עמ' 4; 'דירת לוחמת בהיסטריה נגד טענות מוסריות', **עתון מיוחד**, א' באב תש"ז (18.8.1947), עמ' ג; 'הדי דפיקת בעלת הבית יגיעו לבית העליון', שם, כ"ט בכסלו תש"ח (12.12.1947), עמ' ג; 'רצתה להיפטר מדיירה ונתחייבה בהחזרת דמי מפתח', שם, ב' בשבט תש"ו (4.1.1946), עמ' ג; 'ריב על בית כבוד שנסתיים בבעיטה בלתי מכוונת', שם, ב' בשבט תש"ו (4.2.1946), עמ' ג; 'אשה נגועה ב"מחלת קלקול" מקלקלת את חיי שכניה', ל' בשבט תש"ו (1.2.1946), עמ' ד; 'הכניסו לאמבט סכסוך של לכלוך דירות', שם, ז' בחשוון תש"ו (14.10.1945), עמ' ג.

פסקי הדין והדרישה לקיום 'יחסי שכנות הוגנים'

בחלקו האחרון של המאמר אדון ברגעים שבהם הסדר המגורים שהתפרק או לא תפקד כראוי הגיע לדיון ב'משפט החברים' כדי ללמוד על הזיקה שבין ניהול החיים בדירות המשותפות ובין מעורבותה של ההסתדרות בגיבושן של נורמות חברתיות. המחלוקות הופיעו בתביעות שהעילה להן הוגדרה במפורש כ'סכסוך שכנים', 'התעללות בשכנים' או 'סכסוך דיירים', וגם בתביעות בגין 'עלבון', 'הטרדה', 'אלימות' ו'מכות'. פסקי הדין נכתבו תחת מגבלות שהטילו חוקי הגנת הדייר וניתנו בידי שופטים שהיו פעילים ועסקנים, חברי מועצת הפועלים שלא היו בעלי הכשרה משפטית ולא קיבלו שכר על עבודתם, אלא התבססו על 'השכל הישר' ולא על קודקס או תקדימים.¹⁰¹ הם טיפלו בראש ובראשונה בסוגיות כלכליות, כמו קביעת גובה תשלומי השכירות והסדרת השימוש בחשמל. כן הם טיפלו בחלוקת החלל והשימוש במרחבים המשותפים. למשל הם הסדירו שימוש משותף בחבלי הכביסה וציינו באילו ימים מותר לכל משפחה לתלות כביסה, והגדירו את סדרי השימוש במקלחת. אותם הסדרים כלכליים וטכניים היו, למעשה, התערבות ישירה בשגרת החיים בדירה. כשהשופטים סברו שיש בכך צורך, הם הגיעו לנכס כדי לבחון את טענות הצדדים ולהכריע בתביעות פינוי שונות. למשל, לקבוע אם טענת אחד הצדדים כי משפחתו נזקקה לחדר שבו התגורר דייר משנה מפאת חוסר מקום הייתה מוצדקת.¹⁰² בחלק מהמקרים הורו השופטים על פירוק הסדר המגורים והציעו סיוע באיתור דירות חלופיות.¹⁰³

עם זאת, פתרונות מעשיים בשילוב טענות מוסריות או נורמטיביות מילאו תפקיד לא רק בקרב הטוענים אלא גם בפסקי הדין עצמם, כלומר בקרב השופטים, שברוב פסקי הדין משנות הארבעים ביקשו לטפל לא רק בסוגיות קנייניות אלא גם חברתיות. במקרים רבים ובניסוחים שונים הורו לצדדים כיצד לנהוג זה כלפי זה ותבעו משני הצדדים לבנות יחסי שכנות טובים והוגנים. דוגמה לכך הוא פסק דין שניתן במשפט של ישראל בן-שם נגד דבורה קלור ונודי

101 על עקרונות השיפוט המאפיינים ערכאות בורות עממיות ראו: Michael A. Helfand, 'Arbitration's Counter-Narrative: The Religious Arbitration Paradigm', *The Yale Law Journal*, 124 (2015), pp. 2994-3051

102 במקרה של משה מרמלשטיין נגד מאיר לוינסקי נזפו השופטים בלוינסקי על כך שכאשר הגיעו לנכס במטרה לבחון את תנאי המגורים בו הוא התנהג בנסות ובין היתר הקניט את השופטים. משה מרמלשטיין נגד מאיר לוינסקי, תיק מספר 4.2.1946, אה"ע, IV 250-72-1-3056 א'.

103 לדוגמה, במקרה שנידון במשך למעלה משנתיים בידי שופטים שונים ב'משפט החברים' בתל אביב, של משפחת צימרינג שעברה להתגורר בדירה של משפחת סטופ בידיעה שהם צפויים לעזוב אותה זמן קצר לאחר מכן, אולם משפחת סטופ נותרה בדירה וסירבה לעזוב, ביקר חבר השופטים בנכס הנדון וקבע כי משפחת צימרינג (שש נפשות) אינה יכולה להמשיך להתגורר בחדר אחד, והחליט שעל משפחת סטופ (בעלת שלוש נפשות), לעזוב את הדירה. סטופ ביקש לערער לבית הדין העליון. מרדכי סטופ נגד מרדכי צימרינג, 'תשובת המשיב לערעורו של המערער', 10.12.1944, אה"ע, IV-250-1-1778.

שוורץ, ובו הודו השופטים כי לא יכלו להכריע איזה צד הוא המקור לעוונות, וחייבו את הצדדים לשמור על 'יחסי שכנות הוגנים'.¹⁰⁴ דוגמה אחרת מצויה בסעיף התשיעי מתוך עשרת סעיפי פסק הדין בתביעת שניד נגד סמט, שבו נקבע כי 'ביה"מ מטיל על שני הצדדים גם יחד לנהוג יחסי שכנות הוגנים ותרבותיים כיאות לחברי הסתדרות'.¹⁰⁵ גם בפסק דין שעסק בסכסוך אליים במיוחד ובו נזקק אחד הצדדים לטיפול רפואי, נעדר מעבודתו במשך חמישה ימים ולאחר שובו לא היה מסוגל לעבודה קשה, חייבו השופטים צמד גברים שהתעמתו זה עם זה עד זוב דם 'ליחסי שכנות הוגנים כיאות לחברים בעלי הכרה הסתדרותית ופועלית'.¹⁰⁶ ממבט ראשון, הדרישה החוזרת לקיים 'יחסי שכנות הוגנים' יכולה להיראות במקרה הטוב כקלישאה חלולה, ובמקרה הרע כחוסר נכונות של בית הדין לפתור את בעיות הצדדים. אך ממבט שני ניכר כי החזרה על דרישה זו מבלטיה את החשיבות שייחס בית המשפט לחינוכו של ציבור העובדים. כלומר דרישות בית הדין היו אמירות שנועדו לעצב את תרבות החיים בדירות ולא התעלמות מהמצוקות שיצר המחסור. יחסים תקינים ואף טובים בין 'שכנים אינטימיים' היו חלק מן האתוס שטיפחה ההסתדרות. הדבר בולט אף כשלהדרישה לקיום יחסי שכנות הוגנים מצורפת הקביעה כי זו ההתנהגות היא לחברי הסתדרות. זאת ועוד, מיכל קופמן, שהשוותה בין הדיינים בסכסוכי דירה בערכאת הבוררות העירונית ובין הסכסוכים שנידונו ב'משפט החברים', טוענת כי בפסיקות 'משפט החברים' לא ניכרה העדפה לבעלי הרכוש אלא לטובת הכלל, ומנגד בבית הדין העירוני ניכרה העדפה לבעלי הרכוש.¹⁰⁷ לעומת זאת רוגן שמיר, בהתייחסו למקרה של סכסוך שכנים שבו פסקו השופטים שעל הצדדים לקיים יחסי שכנות טובים, טוען שהפסיקה מוכיחה כי השופטים נמנעו מלהכריע בסוגיה החוקית של פגיעה ברכוש והתייחסו רק לפן העובדתי של אלימות בין-אישית. לפי שמיר הפסיקה לא הייתה שונה במהותה מפסיקות בערכאות 'בורגניות' ו'אזרחיות', ולא שיקפה את היומרה הסוציאליסטית של המוסד אלא את היותו כלי להנחלת משמעת ולפיקוח על ציבור הפועלים.¹⁰⁸

מכיוון ש'משפט החברים' אינו עומד במוקדו של מאמר זה, לא נידרש להכריע בין שתי הגישות. תחת זאת נבהיר כי בסכסוכי שכנות אינטימית עסקו הערכאות המשפטיות בפלשתינה-א"י בעיצוב הספרה הביתית הייחודית שהתפתחה בה ושהייתה בשנות הארבעים לסוגיה מרכזית שבה התערבה ההסתדרות בחיי חבריה. ההתעקשות על חינוך השכנים יכולה להיות מוסברת בשאיפתה של ההסתדרות לכוון רגשי סולידריות ופרקטיקות של תמיכה הדדית בקרב ציבור הפועלים, לא רק במקומות התעסוקה, לשכות

104 ישראל בן-שם נגד דבורה קלור ונודי שוורץ, פסק דין בתיק מספר 21.11.1947, 21.11.1947, שם, IV-250-71-1-3056 ב', וראו גם בפסק דין בתיק מספר 10.12.1946, 10.12.1946, שם, IV 250-71-1-3056 א'.

105 שניד פנינה נגד מאיר והדסה סמט, פסק דין בתיק מספר 10.7.1945, 10.7.1945, אה"ע, IV 250-72-1-3056 א'.

106 יעקב נימרק נגד יוסף שינקמן, 17.3.1947, שם, IV 250-71-1-3056 א'.

107 קופמן, 'צדק צדק תרדוף'.

108 Shamir, 'The Comrades Law', p. 291

העבודה או באירועים פומביים, אלא גם באמצעות התערבות במרחב הביתי ובשגרת היום-יום בין כתליו. העיסוק המשפטי בתופעת השכנות האינטימית מלמד, אפוא, שהספרה הביתית הייחודית שהתקיימה בדירות משותפות הייתה מושא לפיקוח חברתי ומוסרי של מוסדות שונים, לא פחות מאשר התנהגותם של תושבי הערים בספרה הציבורית. אף על פי שתופעת המגורים המשותפים לא הייתה ייחודית לחברה היהודית בפלשתינה-א"י ואפינה חברות הגירה אחרות שהיו נתונות במצוקת דיור, ההקשרים האימפריאליים (משטר הדיור המנדטורי והמחסור בקרקעות, שנבע בין היתר ממגבלות שהטיל השלטון) מחד גיסא, והלאומיים (השאפה ליצירת חברה יהודית חדשה) מאידך גיסא, הביאו להתמודדות עם התופעה לא רק את הדיירים אלא את כלל המוסדות המשפטיים שפעלו מטעם היישוב ומטעם ממשלת המנדט להידרש אליה ולטפל בה. ההיקף הנרחב של התופעה והפרשנויות החברתיות שהיא קיבלה עשו אותה לזירה שבה נחשפת נוכחותם של הלאומי והאימפריאלי בעיצוב החיים הביתיים בתקופה מכוונת עבור החברה היהודית בארץ ישראל.

סיכום

לאחרונה הציע אריאל הנדל שאת משמעות הבית – אותו שילוב שבין מבנה פיזי למרחב סימבולי ורגשי בחברה מסוימת ובזמן נתון – יש לפענח באמצעות שלושה צירים: האחד הוא משטר הדיור; השני הוא פנומנולוגיה ביקורתית שמטרתה לתאר את הפער בין הדימוי של הבית האידאלי ובין הבתים הממשיים; והשלישי הוא הציר המזהה את המגורים כפעולה ומתייחס לאותו פער בין דימוי הבית לבתים הממשיים כמנוע יצירתי לכינון בתים וכתהליך פוליטי של פעולה יזומה של המתגוררים.¹⁰⁹ בשנים האחרונות ממחיש המחקר ההיסטורי של תקופת המנדט את האופי הבורגני של היישוב.¹¹⁰ במאמר זה חשפתי כיצד משטר הדיור בתקופת המנדט הביא ליצירת בתים עירוניים שבהם התגלם הפער בין הדימוי של הבית הבורגני האירופי למציאות החיים הארץ-ישראלית. במילים אחרות הראיתי שאף על פי שתפיסות הבית והאינטימיות הביתית היו בורגניות בעיקרן, בפועל לא אפשרו זאת תנאי החיים בתקופת המנדט והתפתח משהו קצת אחר. בלב פעולת המגורים בדירות המשותפות היה תהליך אקטיבי של יצירת אינטימיות, ופרימתה. התפקוד של הבתים הממשיים והגישור בין דימוי הבית ובין המגורים בפועל דרשו פעולה יצירתית שנגקטה ותוחזקה בעיקר בידי נשים, והדגש על כך חשף את מקומן בכינון הבית הלאומי. הגברת

Handel, 'What's in a Home', pp. 1050-1053 109

110 יעקב שביט, 'מדוע לא חבשו בתל-אביב כיפה אדומה? בין אידאליזם לריאליזם בפרשנות של תולדות היישוב – תל-אביב כמשל', בתוך: בראלי וקרלינסקי (עורכים) חברה וכלכלה בימי המנדט, עמ' 78-59; בן-פורת, 'היכן הם הבורגנים ההם?'; הלמן, 'אור וים הקיפוח'; שמיר, 'בורגנות יהודית בפלשתינה הקולוניאלית'; רוז, 'ראויה המשפחה שיבנוה מחדש'; ברנשטיין, 'בין האשה האדם ובין אשת-הבית'.

הלחצים על צורת מגורים זו, בגלל מחסור גובר בדיור, מלחמה וחקיקה מגבילה, ופעולות שנקטו דיירים כדי להפר את האינטימיות הביתית, הפכו את האינטימיות הביתית לסוגיה חברתית ולאומית. נחשף כי היחסים בתוך הבית, ובתוך כך היחסים עם שכנים, לא רק התקיימו והותנו במארגים רחבים יותר אלא שהיה ביכולתם להשפיע, גם אם בצורה לא מכוונת, על סדר היום הציבורי והלאומי.

שכנות אינטימית, ובתוך כך המערך החוקי שקיבע את מעמדם של שוכרים בדירה ומצוקת הדיור, המשיכו להתקיים גם בראשית ימיה של מדינת ישראל. השכנות האינטימית אף התבססה כצורת המגורים הרווחת בקרב מהגרים ופליטים יהודים ששוכנו בבתי הרכוש הנטוש. חוק הגנת הדייר שנחקק בשנת 1954, הקמת שיכונים לוותיקי היישוב והרחבת ההיצע של דיור סוציאלי בעשור הראשון לקיומה של המדינה ושיפור במצבו הכלכלי של המשק ושל יחידים בעשור השני שינו את התפיסות על גודל החלל הדרוש למשפחה ולכל אחד מהפרטים בה, והביאו בהדרגה לחיסולה של השכנות האינטימית כצורת מגורים עירונית של מעמד הביניים ובהמשך גם של המעמדות הנמוכים.¹¹¹

111 כך למשל, גודלה הממוצע של דירת קבע בשיכון הציבורי עלה מ־31 מ"ר ב־1948 ל־73.5 מ"ר ב־1970, ובבנייה הפרטית מ־43 מ"ר ל־102.5 מ"ר. יוסף סליפר, 'גישות חדשות לשיכון הציבורי', ביטחון סוציאלי, 4-5 (1973), עמ' 19.